

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ' NİN
RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİNDE
HÂRİKULÂDE OLAYLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih ORUÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ramazan BİÇER

AĞUSTOS 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ' NİN
RÛHU'L-BEYÂN TEFSİRİNDE
HÂRİKULÂDE OLAYLAR

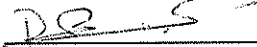
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih ORUÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelam

Bu tez 28 / 08/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ramazan BİCER

Kabul

Red

Düzeltme

Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

Kabul

Red

Düzeltme

Doç. Dr. Fuat AYDIN

Kabul

Red

Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fatih ORUÇ

28.08.2008

ÖNSÖZ

Rûhul-Beyân müellifi olarak hem zamanında hem de vefatından sonra ünü Anadolu, Balkanlar ve bütün İslam dünyasında yayılan İsmail Hakkı Bursevî, dil, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi farklı ilimlerle uğraşmış ve bunlarla ilgili yüzün üzerinde eser ortaya koymuştur.

İsmail Hakkı'nın en önemli eseri olan *Rûhul-Beyân*, birçok alanda dikkate değer bir kaynaktır. Tefsir mahiyetindeki eser, yazarın çok yönlü engin bilgisini yansıtmaktadır. Yazar bu çalışmasında, nakli tefsir metodunu kullanırken, yer yer aklî çıkarımlara da yer vermiştir.

İlgili ayetlerin tefsirinde kullanmış olduğu aklî yorumlar ve deliller, yazarın kelâmî yönünü ortaya koymaktadır. Bu söz konusu yaklaşım, bir kelâm problemi olan hârikulâde olaylara yaklaşımında da kendisini göstermektedir.

Bu çalışma, İsmail Hakkı Bursevî'nin, hârikulâde olayları ele alırken kullandığı delilleri, yaptığı yorum ve değerlendirmeleri *Rûhul-Beyân* tefsirinde tespit etmeye yöneliktir. Konunun hala güncelliğini koruması, lisans döneminde Bursevî'nin eserlerine ilgim, bizi böyle bir çalışmaya yöneltti .

Bursevî'nin konuya yaklaşımındaki faktörleri anlayabilmek için, onun yaşadığı döneme, eğitim ve öğretim hayatına ve çalışmalarına bakmamız bir zorunluluk idi.

İsmail Hakkı'nın konuyla ilgili görüşleri, daha çok tasavvufî etkenler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu nedenle hem bu konuda hem de diğer konulardaki metodu, kelâm-tasavvuf ilişkisi açısından önemli veriler sunmaktadır.

Bu tezin konusunun tespitinden itibaren çalışmalarımın her safhasında görüş ve tavsiyelerinden istifade ettiğim, tezin tamamlanmasında büyük payı olan tez danışmanım Doç. Dr. Ramazan Biçer'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca çalışmam esnasında büyük fedakârlıklara katlanan eşime de teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI YAŞADIĞI DÖNEM VE İLMİ ŞAHSİYETİ	5
1.1. Hayatı	5
1.2. Halifeliği	7
1.3. Şeyhliği	8
1.4. Eserleri	12
1.4.1. Konularına Göre Eserlerinin Tasnifi	12
BÖLÜM 2: EHL-İ SÜNNET KELÂM DÜŞÜNÇESİNDE HÂRİKULÂDE OLAYLAR.....	16
2.1. HÂRİKULÂDENİN TANIMI	16
2.2. HÂRİKULÂDE OLAYLARIN KISIMLARI	16
2.2.1. Dini Yönü Olan Hârikulâde Olaylar	16
2.2.1.1. Mûcize.....	16
2.2.1.2. İrhâs.....	20
2.2.1.3. Kerâmet.....	21
2.2.1.4. Maûnet	23
2.2.1.5. İhânet / Hızlân	24
2.2.1.6. İstidrâc.....	25
2.2.2. Dini Yönü Olmayan Hârikulâde Olaylar	25
2.2.2.1. Sihir	25
2.2.2.2. Şa'beze	27
2.2.2.3. Kehanet	27
2.2.2.4. Fal.....	28
2.2.2.5. Büyü	28
2.2.2.6. Tılsım	28
2.2.2.7. Rukye	28
BÖLÜM 3: İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'YE GÖRE HÂRİKULÂDE OLAYLAR.....	30
3.1. DİNİ YÖNÜ OLAN HÂRİKULÂDELER.....	30
3.1.1. Mûcize.....	30
3.1.1.1. Mûcizenin Şartları.....	31
3.1.1.2. Mûcize Çeşitleri	32
3.1.2. İrhâs.....	41
3.1.3. Kerâmet.....	42

3.1.3.1. Kerâmetin Çeşitleri	45
3.1.3.2. Kerâmet ve Velâyet.....	46
3.1.3.3. Nübüvvet İle Velâyetin Birbirine Benzeyen Ve Benzemeyen Yönleri	49
3.1.4. İstidrâc.....	51
3.2. DİNİ YÖNÜ OLMAYAN HÂRİKULÂDELER.....	59
3.2.1. Sihir.....	59
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA	67
ÖZGEÇMİŞ.....	70

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, İbn
BEYBEK.	: Bursa Eski Yazma Ve Basma Eserler Kütüphanesi
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
K.s.	: Kuddise Sirrehü
ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
Ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahü anh
s.	: Sayfa
S.A.S.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
Ü.	: Üniversitesi

Tezin Başlığı: İsmail Hakkı Bursevî'nin <i>Rûhu'l-Beyân</i> Tefsirinde Hârikulâde Olaylar	
Tezin Yazarı: Fatih ORUÇ	Danışman: Doç. Dr. Ramazan BİÇER
Kabul Tarihi: 28 Ağustos 2008	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 70 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Kelâm
<p>Müfessir İsmail Hakkı Bursevî'nin tasavvuf-kelâm ilişkisi açısından önemli eseri <i>Rûhu'l-Beyân</i> tefsiri, hârikulâde olayların mahiyeti ve anlaşılması bakımından yararlı bilgiler içermektedir.</p> <p>Müellif hârikulâde olaylara yönelik, mûcize, irhâs, kerâmet, maûnet, istidrâc, sihir, fal, büyü, tılsım ve rukye gibi kavramları aklî ve naklî deliller kullanarak ele almış, onlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.</p> <p>Bursevî, söz konusu problemlerle ilgili ayetlerin tefsirini yaparken, daha çok nakil tarafı ağır basmış, yeri geldikçe de aklî değerlendirmeler de bulunmuştur. Bu haliyle yazar, klasik Ehl-i Sünnet çizgisini korumakla birlikte, tasavvuf bilginlerinin görüşleri doğrultusunda kanaatlerini sergilemiştir.</p> <p>Öte yandan İsmail Hakkı, yaşadığı dönemin etkisiyle halk arasında yaygın olan büyü, sihir, rukye gibi terimleri incelemiş, bunların İslam akâidi açısından değerlendirmesini yapmıştır.</p>	
Anahtar kelimeler: Hârikulâde, İsmail Hakkı Bursevî, <i>Rûhu'l-Beyân</i>	

Title of the Thesis: Extraordinary Events in the Commentary named <i>Rûhu'l-Beyân</i> of İsmail Hakkı Bursevî	
Author: Fatih ORUÇ	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ramazan BİÇER
Date: 28 August 2008	Nu. of pages: viii (front part) + 70 (main body)
Department: Basic Islamic Sciences	Subfield: Islamic Theology
<p>Commentary named <i>Rûhu'l-Beyân</i>, which is a significant literary work of glossator İsmail Hakkı Bursevî as of Islamic mysticism and Theology relation, includes useful information for the understanding and content of extraordinary events.</p> <p>Author considered the concepts such as miracle, oracle, special help of god, magic and fortune about the extraordinary events by making use of intellectual and spiritual evidences, and made evaluations about them.</p> <p>Bursevî, while interpreting verses related to the problems in question, generally his commentary knowledge had dominated and he had mental evaluation as the occasion rises. On an as-is basis the author, together with protecting the classic sunna, presented his beliefs in accordance with scholars of Islamic Mysticism.</p> <p>On the other hand, İsmail Hakkı had analyzed concepts such as magic and glamour that are widespread within the people with the affect the period they lived in, and had evaluated them from the point of Islamic dogmas.</p>	
Keywords: Extraordinary, İsmail Hakkı Bursevî, <i>Rûhu'l-Beyân</i>	

GİRİŞ

İsmail Hakkı Bursevî, 17. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı devletinin duraklama, bir bakıma da gerileme döneminde Aydos, Edirne, İstanbul, Üsküp, Bursa, Şam gibi ilim ve kültür merkezlerinde hayatını geçirmiştir.

İsmail Hakkı 01 Mayıs 1685'te Bursa'ya, celvetiyye tarikatının bir halifesi olarak gönderildikten sonra şeyhinin tavsiyesine uyarak, Cami-i Kebir (Ulu Cami)'de Kur'an'ı vaazlarında tefsir etmeye, diğer taraftan da telifine başlaması ile tamamlanması arasında yaklaşık yirmi sene on ay gibi sürecek olan *Rûhu'l-Beyân fi -Tefsiri'l-Kur'an* ismini verdiği tefsirini Arapça olarak yazmaya başlamıştır. Onun bu tefsirinin Türkçeye tercümesi henüz yapılmamıştır.

Tefsirin bu kadar zamana yayılmasında Kur'an'ın nüzul seyrine denk düşürmek gayreti, ordu ile beraber II. Mustafa zamanında askere vaaz ve nasihat vermek üzere sefere çıkması, gidiş ve dönüşü on yedi ay süren hac yolculuğu, hastalık gibi çeşitli sebepler vardır.

İsmail Hakkı Bursevî'nin yetişme döneminde aldığı derslerin ve okuduğu kitapların *Rûhu'l-Beyân*'ın oluşmasında etkisi büyüktür. Yine daha önce yazılan tefsir ve değişik kaynaklardan da yararlanmıştır.

Rûhu'l-Beyân üç cilt olarak her cildinde on cüzün tefsiri yapıldığı ve her cildin başında da bir mukaddime ile başlamış olduğu görülmektedir.

Rûhu'l-Beyân, İstanbul ve Kahire-Bulak da birçok defa basılmıştır. 10.baskı İstanbul ve Arap dünyasında ofset yoluyla birçok kez çoğaltılmıştır.

Her şeyden önce Bursevî'nin tefsirini diğer tefsirlerden ayıran bazı belirgin özellikleri mevcuttur. Bunları şöyle ifade etmek mümkündür: Ayetlerin tefsirini yaparken zâhir anlamlarının anlaşılmasını sağlayacak kadar açıklama yapmış, ayetlerin manalarının vecihlerini yazmamıştır. Anlatılmasıyla nasihat ve hisse alacak kimseler için bazı kıssalara yer vermiştir.

Tamamü'l-Feyz adlı eserinde vaazında kullandığı her ayeti ilgi çekici bir üslupla tefsir ettiğini buna tasavvufî yorumlar eklediğini ve uygun yerlerde Farsça beyitleri kullandığını söyler.

Rûhu'l-Beyân, tasavvufî tefsir olarak haklı bir şöhrete sahip olsa da kendisinde rivayet, dirayet usulleriyle işaret denilen tasavvufî metodun üçü de vardır.

Rûhu'l-Beyân'ın özelliklerinden biri de kıssa ve hikâyelere çokça yer vermesi, bunların doğruluk derecesine bakmadan öğretici ve ibret alınacak yönleri düşünülerek nakledilmesidir. Tefsirde İsrailiyat fazlasıyla yer almaktadır.

İsmail Hakkı Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte ahkâm ayetlerinin tefsirinde yeri geldikçe diğer mezheplerin görüşlerine de yer verir ve zaman zaman da usul-ü fıkıh kaidelerini zikreder. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*'da kısa ve özlü olarak kelâmî meselelere de temas etmiştir. Kelâmî meseleleri özellikle istifade ettiği kaynaklara dayanarak verdiği gibi, kendi görüşlerini de belirtir.

Ehl-i sünnet akidesine bağlı kalarak başta Mûtezile olmak üzere Kaderiye, Cebriye ve Cehmiyye gibi mezheplerin ehl-i sünnete muhalif görüşlerini tenkit eder.

Çalışmanın Kapsamı

Eser, İsmail Hakkı'nın hayatına yer verip, başta *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri olmak üzere, müellifin hârikulâde olaylarla ilgili görüşlerinin tespit edilmesini ihtiva eder. Mûcize, kerâmet ve bu terimlerle bağlantılı olan kavramlar, müfessirin görüşleri doğrultusunda ele alınmıştır. Çalışma daha çok İsmail Hakkı ve O'nun *Rûhu'l-Beyân* adlı geniş hacimli tefsiri doğrultusunda şekillenmiştir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmamız, tarih boyunca bütün dinlerin ilgi alanına girmiş olan olağanüstü hallerin müfessir İsmail Hakkı tarafından yorumlanmasının tespitidir. Konu kelâmî bir literatür olmakla birlikte, kendisi aynı zamanda bir mutasavvıf olan müellifin söz konusu probleme kelâm-tasavvuf ilişkisi bağlamında yaklaşımının değerlendirilmesidir.

Çalışmanın Önemi

Çalışma, bütün dinlerin ilgi alanına giren ve her kesimdeki insanlar tarafından takip edilen olağanüstü haller konusuyla bağlantılıdır. Buna göre önceki dinlerde olduğu gibi söz konusu problem müslüman bilginlerin ciddi anlamda ilgisine konu olmuştur. İslam düşüncesinin iki boyutunu temsil eden tasavvuf ve kelâm aynı hedefe iki kulvarda koşan kimseler gibidir. Her iki ekolün aynı bilginde içtima ettiği nadir görünen bir husustur. Bu nedenle büyük ölçüde görüşlerinde tasavvufî bir tavır sergileyen İsmail Hakkı'nın olağanüstü halleri yaklaşımı önemlidir. Konuyla ilgili birçok terim kelâm ilmiyle bağlantılı olmakla birlikte, müellifin tasavvufî bir algılayış sergilemesi dikkat çekicidir. Olağanüstü haller her zaman önemini korumakla birlikte, İsmail Hakkı gibi Osmanlı bilgi atmosferinde yetişmiş ve tasavvuf-kelâm verileri doğrultusunda söz konusu probleme yaklaşması ayrı bir öneme sahiptir.

Çalışmanın Yöntemi

Olağanüstü haller konusu klasik olmakla birlikte güncelliğini korumaktadır. İnsanların sıra dışına merak duyması, konunun güncelliğini korumaya devam edeceğini göstermektedir. Bu nedenle problemle ilgili önceki bilginlerin görüşlerinin özeti verilmeye çalışıldı. Ardından da müellifin konuyla ilgili görüşleri, öncelikle *Râhu'l-Beyân* adlı tefsiri olmak üzere başka eserlerinden de yararlanılarak tespit edildi. Eser hazırlanırken ağırlıklı olarak yazarın ele almış olduğu terimler çerçevesinde hareket edilmeye çalışılmakla birlikte, genel bilgi mahiyetinde konuyla ilgili kavramlar hakkında yeterli bilgilere ulaşılmaya çalışıldı.

Tezin İçeriği

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı, yaşadığı dönem anlatılmıştır. İkinci bölümde ise, müellifin mensubu bulunduğu Ehl-i Sünnet inancı doğrultusunda hârikulâde olaylar ele alınmıştır.

Hârikulâde teriminin tanımıyla başlayan bu bölümde dinî olarak kabul edilenler ile dinî olarak değerlendirilmeyen hârikulâde olaylar üzerinde durulmuştur.

Müellifin konuyla ilgili görüşlerinin incelendiği üçüncü bölümde, kavramlar daha çok yazarın verileri doğrultusunda aktarılmıştır. Yine burada da dini ve dini olmayan türü bir tasnif yapılmıştır. Eser değerlendirme mahiyetindeki bir sonuçla sona ermektedir.

BÖLÜM 1: İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI YAŞADIĞI DÖNEM VE İLMİ ŞAHSİYETİ

1.1. Hayatı

Rûhu'l-Beyân tefsirinin müellifi olan İsmail Hakkı, asrının büyük mutasavvıflarından biridir. Tefsir sahibi, divan sahibi Celveti şeyhi, âlim, arif Bursa'nın ender yetiştirdiği müşid-i kâmil zatlardandır. 1063 senesi zilkade ayı başlarında Bulgaristan'ın Doğu sınırları içinde kalan Aydos' da bir pazar günü dünyaya geldi.¹

“Hakkı” müellifin ismi değil, mahlasıdır, ancak zamanla ismiyle bütünleşmiştir. O'na, tarikatına nispetle Celvetî, 30 seneden fazla Bursa'da ikamet etmesi ve orada Hakka yürümesi sebebiyle Bursevî namı verilmiştir.²

Babası Mustafa Efendi aslen İstanbullu olup, Aksaray'da dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Hakkı'nın doğumundan bir sene önce İstanbul Esirhanında çıkan yangında Aksaray'daki evi ve eşyaları yandığından İstanbul'dan ayrılarak yakınlarının bulunduğu Aydos' a gitmiş ve yerleşmiştir. Göçten bir yıl sonra İsmail Hakkı 1063'de bu kasabada dünyaya gelmiştir.

İsmail Hakkı'nın dedesi Bayram çavuş isminde bir zattır. İsmail Hakkı anne babası nesebiyle soyunun Peygamber soyuna dayandığını söylemiştir.³

Üç yaşına geldiği zaman babası, İsmail Hakkı' yı Şeyh Seyyid Osman Fazlı Efendi'nin huzuruna götürüp elini öptürdü. Hüsnü nazarına mazhar etti.

Yedi yaşındayken İsmail Hakkı'nın annesi Kerime hanım vefat etmiş, onu babaannesi büyütmüş, bu arada babası da vefat edince, Aydos' ta defnedilmiştir.⁴

İsmail Hakkı 1070/1659'da başlayan ve beş yıl süren ilk tahsilini Aydos' ta Şeyh Ahmet Efendi'nin yanında tamamladı. On bir yaşına geldiği zaman Osman Fazlı' nın Edirne halifesi Şeyh Seyyid Abdülbaki Efendi ile birlikte Edirne'ye gitti. Edirne'de kaldığı

¹ Hüseyin Vassaf, *Kemal-name-i İsmail Hakkı* s. 8'de ise Pazartesi günü doğduğunu yazmaktadır; Ali Namlı *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, s. 34.

² İstanbul Hakkı Bursevî, *Kenz-i mahfi*, s. 7.

³ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 8; Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 35.

⁴ Ali Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî”, *DİA*, XXIII, 102.

yaklaşık yedi yıl boyunca kendisinden ve Osman Fazlı Efendi'nin başka halifelerinden çeşitli ilimlerle ilgili dersler aldı.

Celvetiye tarikatının İstanbul'daki reisi Zakirzade Efendi'nin akrabası ve yetiştirdiği âlimlerden müderris Şeyh Abdülbaki Efendi'nin yanında yedi sene kalan İsmail Hakkı, kendisinden sarf ve nahiv okudu.⁵

Şeyh Muhammed Kurra Efendi'den tecvid, Hafız Osman Efendi'den hat dersleri aldı.⁶ Bu, O'nun yazıya olan istidadının gelişmesine vesile olduğu gibi daha sonra okuduğu kitapların çoğunu istinsah etmesini sağladı. Sarf, nahiv ve mantık dersleri gördü. İbnü'l-Hacib'in (ö. 646/1249) sarf ilmine dair *eş-Şafiye* ve nahiv ilmine dair *el-Kafiye* adlı eserlerini baştan sona ezberleyerek, Mantık'tan risaleler okudu. Fıkıhtan İbrahim el-Halebi'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'sını*, Kelâm'dan Ramazan Efendi ve Hayalî'nin haşiyeleri ile beraber Sadeddin et-Taftazani'nin (ö. 791/1389) *Şerhu'l-Akâid'*ini okudu. Fen adabından ve diğer başka ilimlerden risaleler ve maânî tahsil etti. Bunlardan başka beyan ilminden aslen Türk olan büyük şair es-Sekkâkî'nin (626/1299) *Miftâhu'l-Ulûm'*unu; fıkıh usulünden İbn Melek'in (ö. 797/1394) *Şerhu'l-Menâr'ını*, tefsirden Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl'*inin ilk üçte birini ve diğer ilimlerden birçok risaleyi okudu. Yine Osman Fazlı Efendi'nin başka bir halifesinden fıkıh ve kelâm ile ilgili kitaplar okudu.⁷

Abdülbaki Efendi, yanında eğitimini tamamlayan İsmail Hakkı'yı bir mektupla İstanbul'a Osman Fazlı Efendi'ye gönderdi. İsmail Hakkı, 11 Rebiulevvel 1083 Pazartesi (1 Temmuz 1672) Osman Fazlı Efendi'nin Fatih Atpazarı'ndaki tekkesine gitmiş, Osman Fazlı Efendi ona bazı sorular sorduktan sonra bey'at verip evrad tayin etmiş ve savm-ı daim tavsiye etmiştir.⁸

Osman Fazlı Efendi, kendisine bağlı tekkelerde müritlerin manevi terbiyesinin yanı sıra zahiri ilimlerle ilgili eğitimleriyle de meşgul olurdu.⁹ İsmail Hakkı da şeyhinden fenn-i adab, kelâm ve iki defa feraiz ilmini okudu. Belagatla ilgili *el-Mutavvel* isimli esere şerh hazırladığı sırada *el-Mutavvel'i*, daha sonra fıkıh usulü ile ilgili *et-Tenkîh* isimli eseri

⁵ Ali Namlı, "a.g.m.", *DİA*, XXIII,102.

⁶ Ali Namlı, "a.g.m.", *DİA*, XXIII,102.

⁷ Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁸ Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî ve Tamamü'l-Feyz*, II, 80.

⁹ Ramazan Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Temamü'l-Feyz*, I, 182, 183.

okudu.Dergah dışında İstanbul'un ileri gelen diğer hocalarından da istifade etmeye çalışarak Kurra Mehmed Efendi'den tecvid okudu. Diğer bazı hocalardan Farsça dersleri aldı, birçok meşhur şairin Farsça divanlarını, diğer bazı manzum ve mensur eserleri mutalaa etti. Meşhur Hattat Hafız Osman'dan (1110/1690) hüsn-i hat dersleri aldı. Ancak diğer derslerin yoğunluğu sebebiyle hüsn-i hattan icazet alabilecek seviyeye gelemedi.¹⁰

İsmail Hakkı, zahiri ilimlerle ilgili eğitimini tamamladıktan sonra şeyhinin işaretleriyle Zeyrek camii'nde doksan günlük bir halvete girmiştir. Halveti tamamladıktan sonra dervişlerin yemeklerini pişirmek, zaviyeyi süpürmek, yemekten sonra kapları yıkamak ve sofrayı temizlemek gibi hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonra Osman Fazlı Efendi ona kendi yerine vaaz etmesini emretmiştir. Küçük yaşlardan itibaren kendisini ilme vermiş olan İsmail Hakkı'nın özellikle Edirne'deki tahsilinde zâhirî ilimler ağırlıktadır.¹¹

1.2. Halifeliği

İsmail Hakkı'nın İstanbul'da önceleri zahiri ve batini terbiyeyi birlikte yürüttüğü, son zamanlarında ise manevi eğitime ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Osman Fazlı Efendi, İsmail Hakkı'nın ilmini ve maneviyatını kemale erdirmek için İstanbul'da üç yıl eğitimiyle meşgul olmuş ve kabiliyetine istinaden İsmail Hakkı'yı henüz yirmi üç yaşındayken Üsküp'e halife olarak göndermiştir.

Beraberindeki üç dervişle 1 Rebiülahir 1086 (1 Haziran 1675) Cumartesi günü Üsküp'e ulaşan İsmail Hakkı muhtelif camilerde vaaz ve nasihatte bulunmuş, kendisini dinleyen cemaatin sayısı günden güne çoğalmış, şeyhinin tavsiyesine uygun olarak çeşitli ilimlerden dersler de vermiştir. Orada bulunan harap bir zaviye imar edilerek İsmail Hakkı'ya teslim edilmiş, bir müddet burada faaliyet gösterdikten sonra varlıklı bir hanımın inşa ettirdiği yeni bir zaviyeye geçmiştir. Etraftaki kasabalarda inşa edilen başka zaviyelerden de davet almasına mukabil şeyhinin tayiniyle geldiği Üsküp'ten ayrılmaya razı olmamıştır.¹²

¹⁰ Ali Namlı, *a.g.e.*, II, 80-81.

¹¹ Ali Namlı, *a.g.e.*, II, 83-86.

¹² Ali Namlı, *a.g.e.*, II, 87-88.

Üsküp'te kendisini çekemeyen bazı din adamları ve idarecilerle aralarını Osman Fazlı Efendi bulmuş ve onları kısmen barıştırmıştır. Bu çekişmede, İsmail Hakkı'nın kavgasının temeli onların kitap ve sünnete muhalefetleri; onların kavgasının temeli ise alıştıkları sapıklıklara devam etmedeki ısrarları ve İsmail Hakkı'nın buna muhalefeti idi. Altı yıl süren bu çekişme ortadan kalkar gibi olduysa da muhalifleri İsmail Hakkı'yı Üsküp'ten Köprülü'ye gitmesini tavsiye ederek bu işe son vermişlerdir.¹³

Üsküp'ten Köprülü'ye gönderilen İsmail Hakkı orada 14 ay kalmıştır. İlmî ve ahlakî faziletini haber almış olan Ustorumca halkı onun Ustorumca'ya memur edilmesini, İstanbul'a gönderdikleri ellerinde bir mahzar (dilekçe) olan heyetle Osman Fazlı' den rica etmişler ve 1093/1682 tarihinde Osman Fazlı' den aldıkları onay üzerine İsmail Hakkı'yı Ustorumca' ya götürmüşlerdir. İsmail Hakkı 1096/1685 yılına kadar burada kalmış,¹⁴ bu süre içinde vaaz ve nasihate devam etmiş, burada ilmi faaliyetlerine devam etmiş, Köprülü' de iken Lütfullah en-Neseffî'nin *el-Fıkhü'l-Keydânî* adlı eserinin kalan yarısının şerhini bitirmiştir.

İsmail Hakkı, Ustorumca'da kaldığı otuzuncu ayda 1095/1684 sonlarında, IV. Mehmed'e nasihatte bulunmak üzere Osman Fazlı tarafından Edirne'ye çağırılmıştır.

İsmail Hakkı, Edirne'de bulunduğu süre içerisinde üstadının hususi ve umumi sohbetlerinde bulunmuş ve kendisine Muhyiddin İbn Arabî'nin *Füsusü'l Hikem*'inden okumuştur.

Füsusü'l-Hikem'in tetkikini bitirdiği zaman Osman Fazlı'nın Bursa'da bulunan halifesi Amasyalı şeyh Sunullah Efendi'nin ölüm haberi üzerine hocasının emri ile İsmail Hakkı Bursa'ya gitmiştir.

1.3. Şeyhliği

Ailesini Ustorumca'da bırakan İsmail Hakkı, Bursa'ya gideceğini söylemeden şeyhini ziyarete gidiyor gibi yola çıkmış, şiddetli kış şartlarında güçlüklerle Edirne'ye şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin yanına giderek üç aya yakın bir süre yanında misafir kalmıştır. İlkbahar gelince İsmail Hakkı, Ustorumca'ya haber gönderip ailesini de Bursa'ya gitmek üzere Edirne'ye getirtmiş ve birlikte 8 Cemâziyelâhir 1096/Mayıs 1685

¹³ Ali Namlı, "a.g.m.", *DİA*, XXIII, 102; Murat Yurtsever, *İsmail Hakkı Divanı*, s. 5.

¹⁴ Murat Yurtsever, *a.g.e.*, s. 5.

cumartesi günü Bursa'ya ulaşmışlardır. Böylece İsmail Hakkı Celvetiye Tekkesine şeyh olmuştur.¹⁵

Usturumca'da çok rahata kavuşan ve mali durumunu da düzelteren İsmail Hakkı, Bursa'ya geldiği vakit hayli sıkıntılar çekmiş, hatta barınacak yer bulmakta bile zorlanmış, kendisi üç müritle beraber Ulu cami imamlarından birinin meşrutasında kalmış, ailesiyle kalacağı evi ancak uzun süre sonra bulabilmiştir. Bursa'ya geldiğinde zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için tespih ile kitaplarından bir kısmını satmak zorunda kalmıştır.¹⁶

İsmail Hakkı, Bursa'da Ulu camii, Orhan camii ve Kayhan camii'nde vaaz ve nasihatlerde bulunmuş, dergâhında tefsir ve *Buhari-i Şerif* okutmuş ve tasavvufi sohbetlerle irşad vazifesini sürdürmüştür. Kalan zamanlarında da eserlerini yazmaya devam etmiştir.

Bir pazar günü ikindiden sonra Ulu camide “*Ey insanlar Allah' tan korkun ve doğrularla beraber olun*”¹⁷ meâlindeki ayetin tefsiri ile ilk vaazını vermiş, vaazları tekerrür edince kendisine manevi alemde Kur'an'ı başından başlayarak vaaz etmesi işaret edilmiştir. Böylece Şaban 1096 / Temmuz 1685' den itibaren Bursa Ulu camiinde verdiği vaazlarında Kur'an-ı Kerimi Fatıha'dan itibaren sonuna kadar tefsir etmeye başlamıştır. Vaazlarında tasavvufi yorumlar yapmış, sohbetlerini Farsça şiirlerle desteklemiştir. Bu derslerden önemli bir kısmının toplanmasıyla *Rûhul-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an* adıyla şöhret olan tefsirin Arapça olarak yazılması bu zamanda gerçekleşmiştir. Bu tefsiri yaklaşık 23 sene gibi uzun bir çalışmanın sonunda 14 Cemâziyelevvel 1117/Eylül 1705 Perşembe günü tamamlamıştır.¹⁸

İsmail Hakkı, şeyhi Osman Fazlı Efendi'yi ziyarete Bursa'ya halife olduktan sonra da devam etmiş ve şeyhini İstanbul'da birkaç defa son olarak Kıbrıs'ta sürgünde olduğu sırada (1102/1691) ziyaret etmiştir. Vefatının yaklaştığını anlayan şeyhi onu yanına çağırarak yerine şeyh olarak tayin etmiştir. İsmail Hakkı Hazretleri, bu ziyaretleri sırasında şeyhinin umumi ve hususi sohbetlerini, tavsiyelerini notlar halinde *Tamâmü'l-feyz* adlı eserinin son tarafında toplamıştır. İsmail Hakkı, Bursa'ya döndükten bir

¹⁵ İsmail Bursevî, *a.g.e.*, s. 8, Ali Namlı, *a.g.e.*, II, 101.

¹⁶ Ali Namlı, *a.g.e.*, II, 101-103; Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁷ et-Tevbe 9/119.

¹⁸ Ali Namlı, “a.g.m.”, *DİA*, XXIII, 103.

müddet sonra şeyhi Osman Fazlı Efendi 17 Zilhicce 1102/ Eylül 1699 Salı günü vefat etmiştir.¹⁹

İsmail Hakkı, II. Mustafa'nın daveti üzerine 1107/1695 senesinde Edirne'ye gitmiş. I. Nemçe Avusturya seferine 1108/1696 yıllarında katılarak orduya cihadın sevabını ve büyüklüğünü anlatmış, askerlere manevi rehberlik yapmıştır.²⁰

1119/1700'de ilk haccına giden İsmail Hakkı Hazretleri Harameyn' de geçirdiği yedi ayın elli gününü Medine'de, beş ay on günü ise Mekke'de geçirmiştir.

İsmail Hakkı, ikinci haccını 1122/1710'da yapmış, hac dönüşü İstanbul'da iki buçuk ay kadar kalmış, 10 Cemâziyelâhir 1123 (Temmuz 1711) Pazar günü Bursa'ya dönmüştür. İkinci hac seferi de birincisi gibi on yedi ay sürmüştür. Cemâziyelâhir 1126 / Haziran 1714'de manevi bir işaretle Tekirdağ'a giderek burada üç yıl ikamet etmiştir. Burada bulunduğu sırada irşad faaliyetlerini sürdürmüş ve bazı eserlerini kaleme almıştır.²¹

İsmail Hakkı, 1129 (1717)'da tekrar Bursa'ya dönmüş, çok kalmadan 25 Recep 1129 (Temmuz 1717)'da pek çok manevi işaret ve sebeplere bağladığı Şam seferine çıkmıştır. Kabri Şam'da bulunan İbnü'l-Arabî'ye duyduğu engin sevgi ve bağlılığın da bu seferde tesiri vardır. Şam seferi sırasında İbnü'l-Arabî'nin, kendisinin "kaidi ve saiki" (kumandan ve yol göstericisi) olduğunu söylemiş, İbnü'l-Arabî'nin zaman zaman kabrini ziyaret etmiş ve onun maneviyatından istifade etmeye çalışmıştır.²²

İsmail Hakkı, Şam'da kaldığı üç yıl boyunca bölgenin ilim adamlarıyla sohbet edip, ilmî konularda münazaralarda bulunmuştur. Şam'da kaldığı süre içerisinde otuz kitap telif eden İsmail Hakkı, *Kitabu'n-Necat* ile yüzüncü eseri olan *Kitabu'l-Hitab*'ı ve *Amme Tefsiri*'ni burada yazmıştır.

İsmail Hakkı, namına yazdığı *Tuhfe-i Recebiyye* adlı eseri Şam'a ulaştığında kendisini karşılayıp hürmette kusur etmeyen Şam valisi Recep Paşa'ya takdim etmiştir. Bu sırada İsmail Hakkı Hazretleri kendisini çok takdir eden Şam halkı tarafından müftü yapılmak istenmişse de yıllar önce daha Üsküp'e giderken hocasının ona kadılık ve müftülük gibi

¹⁹ Ali Namlı, *a.g.e.*, II, 37-38.

²⁰ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 17.

²¹ Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, s. 89.

²² Murat Yurtsever, *a.g.e.*, s. 8; Ali Namlı, *a.g.e.*, s. 93.

memuriyetleri kabul etmemesini sıkı sıkı tembih etmesi yüzünden bu teklifi kabul etmemiştir.²³

İsmail Hakkı 1132 / Haziran 1720'de Şam'dan Üsküdar'a gelmiştir. Üsküdar'da üç sene kadar kalmış, bu süre zarfında otuz kadar kitap telif ettiğini, etrafa uzun mektuplar yazdığını ve nice yazılarını da beyaza çektiğini belirtmiştir. İstanbul'da bulunduğu sürece devlet ricali üzerinde şeyhi Osman Fazlî Efendi veya Aziz Mahmut Hüdayî kadar etkili olamamıştır.²⁴

Tasavvuf düşmanı, hususiyle vahdet-i vücud muhalifi kimselerin aleyhindeki faaliyetlerinden bunalan İsmail Hakkı, muhalifler arasında olmayı, israf-ı ömr saydığından 1135 yılı Rebiülevvel ayı sonlarında Ocak 1723'de Üsküdar'dan ayrılarak gemi ile Mudanya'ya ve oradan Bursa'ya intikal etmiştir.²⁵

Son günlerini tamamen münzevi bir şekilde eser yazmakla ve muhtelif camilerde vaazlar vererek geçirir. İsmail Hakkı hicretin 1137 senesi Rebiülevvel ayının 14'ünde Bursa şehrinin Tuzpazarı yakınındaki Cami-i Muhammedi'ye bitişik olan kütüphanede *Silsilename-i Celvetiye* adlı eserini tamamladıktan sonra 9 Zilkade 1137 / 20 Temmuz 1725 Perşembe günü Bursa'da 75 yaşında vefat etmiştir. Kabri Tuzpazarı'nda yaptırdığı Cami-i Muhammedi'nin kible tarafındadır. Kabrin üstü açıktır. Bugün burası herkesin ziyaret ettiği bir ziyaretgâhtır.²⁶

Beş defa evlenen İsmail Hakkı'nın ilk hanımı Üsküp'ün ileri gelenlerinden Şeyh Mustafa Uşşakî'nin kızı Afife Hanım'dır. İkinci evliliğini Tekirdağ'da iken şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin kızı Hanife Hanım'la yapmıştır. Hanife Hanım evlendikten iki sene sonra vefat etmiştir. İsmail Hakkı'nın Tekirdağ'da gerçekleştirdiği bir diğer izdivaç da Aişe Hanım ile dir.²⁷

İsmail Hakkı'nın dünyaya gelen on sekiz çocuğundan on altısı küçük yaşlarda kendisinden önce vefat etmişlerdir.

²³ Ali Namlı, "a.g.m.", *DİA*, XXIII, 103; Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 17-18.

²⁴ Murat Yurtsever, *a.g.e.*, s. 8; Ali Namlı, "a.g.m.", *DİA*, XXIII, 105.

²⁵ Murat Yurtsever, *a.g.e.*, s. 8; Ali Namlı, "a.g.m.", *DİA*, XXIII, 103.

²⁶ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 21-22; Ali Namlı, "a.g.m.", *DİA*, XXIII, 103.

²⁷ Ali Namlı, *İsmail Hakkı ve Tamâmü'l-feyz*, II, 88; Ali Namlı, "a.g.m.", *DİA*, XXIII, 102-103.

Halifelerinden bazıları şunlardır: Osman Vahdetî Efendi (1125/1713), Bahaüddin Efendi (1138/1726), Zat-i Süleyman Efendi (1151/1738), Abdurrahman Efendi (1100/1689), Şeyh Ahaveyn Efendi (1176/1762), Şeyh Ahmed Pertevî Efendi, (1182/1768), Şeyh Yahya Efendi.²⁸

1.4. Eserleri

İsmail Hakkı yaşadığı devrin en çok eser veren müellifleri arasındadır. Yarım yüzyılı aşan yazı hayatında tefsir, hadis, fıkıh, akâid, tasavvuf, edebiyat gibi farklı alanlarda yüzün üzerinde eser ortaya koymuştur.

Eserlerini esas olarak Türkçe ve Arapça olarak yazan İsmail Hakkı, zaman zaman Farsça'ya da yer vermiştir. Eserlerinin çoğu Türkçe, kırk kadarı Arapça'dır. Türkçe ve Arapça'nın karışık olarak kullanıldığı eserleri de vardır. Eserlerinde yaşadığı döneme göre oldukça sade bir dil kullanmıştır.²⁹

İsmail Hakkı'nın eserleriyle ilgili yapılan araştırmalar neticesinde kayıp eserleri, aidiyeti şüpheli veya yanlışlıkla nispet edilen eserler de görülmüştür. İsmail Hakkı'nın eserleriyle ilgili en geniş çalışma sahibi Sakıp Yıldız'ın doktora tezinde 120 eser ismi varken, en son doktora çalışması yapan Ali Namlı ile Sakıp Yıldız'ın çalışması arasında kayıp eserler ve eserlerin aidiyeti konusunda otuz kadar farklılık ortaya çıkmıştır.

1.4.1. Konularına Göre Eserlerinin Tasnifi

İsmail Hakkı'nın eserlerine ait bir listeyi, ilk defa konularına göre ayıran Mehmet Ali Aynî, yaptığı çalışmalar sonucunda İsmail Hakkı'ya ait 134 eseri tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi başlıklarla sıralamış ve muhtevasıyla ilgili bilgiler vermiştir.³⁰

Mehmet Ali Aynî'den sonra, İsmail Hakkı'nın hayatına ve eserlerine oldukça geniş yer ayıran Sakıp Yıldız'ın ve son olarak Ali Namlı'nın çalışmasında eserlerin tasnifi konularına göre yapılmıştır. 122 eserin dikkatli tetkikini yapan, bunlardan te'lif tarihi belli olan 105, te'lif tarihi belli olmayan 13, kayıp 4 eser ile bunlardan başka şüpheli

²⁸ Hüseyin Vassaf, *a.g.e.*, s. 84-93.

²⁹ Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, s. 163.

³⁰ M. Ali Aynî, *Türk Azizleri*, I, 238-257.

olup, yanlışlıkla İsmail Hakkı'ya isnat edilen 17 eserin tespitini yapan Ali Namlı,³¹ eserleri ağırlıklı oldukları konuları dikkate alarak şöyle tasnif etmiştir:³²

Tefsirle İlgili Eserleri

1. *Rûhu'l-Beyân fi tefsîri 'l-Kur'ân*, 2. *Ta'lika alâ evâili Tefsîri 'l-Beydâvî (Şerh-i Tefsîr-i fâtiha)*, 3. *Şerh alâ Tefsîri cüz'î 'l-ahîr li 'l-Kadi 'l-Beydâvî*, 4. *Kitâbü 'l-Mir'ât li hakâiki ba'dul-ehâdis ve 'l-âyât*, 5. *Mecmûatü 't-tefâsîr*, 6. *Mecmûatü âyâtî 'l-müntehabe (a ve b)*, 7. *Levâih teteallaku bi-ba'di 'l-âyâtî ve 'l-ehâdis*, 8. *Tefsîr-i Sûreti 'l-Fâtiha*, 9. *Tefsîru Âmene'r-Rasûlû*, 10. *Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlû*, 11. *Tefsîru Sureti 'l-Asr*, 12. *Tefsîru Sûreti 'z-Zelzele*, 13. *Kelîmetün zâbbe ammâ yeridü alâ metni dâbbe veyâ Şerhu "Vemâ besse fihimâ min dâbbe"*, 14. *Şerhu "Yâ eyyühe'n-nâsü'budü Rabbeküm"*, 15. Mecmûa türü eserlerinde muhtelif âyet tefsirleri bulunmaktadır. 16. Vâridât türü eserlerinde de tasavvuf/işâri tefsîrin pek çok örneği yer alır.

Hadisle İlgili Eserleri

1. *Şerhu Nuhbeti 'l-fiker*, 2. *Şerhu 'l-hadisi 'l-erbaîn*, 3. *Şerhu 'l-Erbaîne hadisen*, 4. *Mecmûatü 'l-müteferrika (BEYBEK., Genel, nr. 42)*, 5. *Kenz-i Mahfi*, 6. *Şerhu 'l-hadîs "el-Mü'minü mir'âtü 'l-mü'min"*, 7. *Şerhu 'l-hadîs "İzâ tehayyartüm fi 'l-umûr fe'ste'inü min ehli 'l-kubûr"*, 8. *Şerhu 'l-hadîs "Le-ene ekramü alellâli min en yedeanî fi 'l-ardî ekser min selâs"* 9. Mecmûa türü eserlerinde zaman zaman hadis şerhleri yapılmıştır. 10. Vâridât türü eserlerinde de yer yer hadis şerhlerine rastlamak mümkündür.

Fıkıhla İlgili Eserleri

1. *Şerhu Fıkhi 'l-Keydânî*, 2. *Risâle-i Mesâili 'l-fıkhiyye*, 3. *Risâletü 'l-câmialî-mesâili'n-nâfia*, 4. *Kitâbü 'l-Fadli ve 'n-nevâl*, 5. *Ecvibetü 'l-Hakkıyye an es'ileti 'ş-Şeyh Abdurrahmân*, 6. *Kitâbü 'l-Hitâb*, 7. *Kitâbü 'n-Necât*, 8. *Tuhfe-i Hasakiyye*.

Akâid Ve Kelâmla İlgili Eserleri

1. *Şerhu Şuabi 'l-imân*, 2. *Şerhu 'l-kebâir (Rumûzü 'l-künûz)*, 3. *İhtiyârât*, 4. *Risâletü 'l-câmia li-mesâili'n-nâfia*, 5. *Kitâbü 'l-Fadli ve 'n-nevâl*, 6. *Kitâbü 'l-Hitâb*, 7. *Kitâbü 'n-Necât*, 8. *Ferahu'r-rûh (Şerhu 'l-Muhammediyye)*, 9. *Tuhfe-i Halîliyye*.

³¹ Ali Namlı, a.g.e., s. 165-213.

³² Ali Namlı, a.g.e., s. 213-219.

Tasavvuf İle İlgili Eserleri

1.Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl, 2.Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye (Silsilenâ-me-i Celvetî), 3.Kitâbü'l-Hitâb, 4.Kitâbü'n-Necât, 5.Şerhu'l-Usûli'l-aşere, 6.Şerh-i Esmâ-î Seb'a, 7. Risâletü'l-Hazarât, 8.Risâle fî beyâni'l-halve ve'l-celve, 9.Kitâbü Hucceti'l-bâliğa, 10.Kitâbü's-Şecv, 11.Mecîü'l-Beşîr li-ecli't-tebşîr, 12.Vesîletü'l-merâm, 13.Mecmuatü'l-esrâr, 14.Risâle-i Nefesi'r-Rahmân, 15.Risâle-i Gül (Risâle-i Verdiye), 16. Şerhu Salevât-i İbn Meşîş, 17.Kitâbü Zübdeti'l-makûl, 18.Kitâbü'l-Fasl fî'l-esrâr, 19.er-Risâletü's-Şem'iyye, 20.Risâle et-Tehaccî fî hurûfi't-teheccî, 21.Hakâiku'l-hurûf, 22.Esrâru'l-hurûf, 23. Bey'atnâme ve icâzetnâmeler

Tasavvufî Şiir Ve Manzum Eser Şerhleri

1.Ferahu'r-rûh (Şerhu'l-Muhammediyye), 2.Rûhu'l Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî), 3.Şerh-i Pend-i Attâr, 4.Şerhu Nazmi's-sülûk, 5.Kitâbu'l-Envâr, 6.Şerh-i Ebyât-ı Hâcî Bayrâm-ı Velî, 7.Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre, 8.Şerh-i Nazm-ı Ahmed, 9.Şerh-i Ebyât-ı Hasan el-Kâdirî, 10.Şerh-i Nazm-i Hayrefî, 11.Es'ile-i Şeyh Mısri 'ye Ecvibe-i İsmail Hakki, 12.Es'iletü's-Sahafiyye ve Ecvibetü'l-Hakkiyye.

Tuhfe Türü Eserleri

1.Sülûkû'l-mûlûk (Tuhfe-i Aliye), 2.Risâletü'l-Umâriyye, 3.Risâle-i Ma'nâ-yı Şerif-i İsm-i Muhammed, 4.Tuhfe-i Recebiyye, 5.Tuhfe-i İsmâilliyeye, 6.Tuhfe-i Halîyye, 7.Tuhfe-i Atâiyye 8.Kitâbü's-Sülûk(Tuhfe-i Vesîmiyye), 9.Şerh-i ebyât-ı Fusûs, 10.Tuhfe-i Bahriyye, 11.Risâle-i Hüseyniye, 12.Tuhfe-i Hasakiyye, 13.Risâle-i Bahriye, 14.Tuhfe-i Ömeriyye.

Vâridât Ve Şerhlerine Dâir Eserleri

1.Vâridât-ı Hakkiyye (Vâridât-ı Kübrâ), 2.Risâletü" Eyyühe'l-bûlbûl", 3.Mecmûa (Süleymâniye Ktp, Pertev Paşa, nr. 645), 4.Min vâridâti'l-fakîr İsmâil Hakki min evâhiri Zilhice 1116, 5.Mecmûatü'l-hutab ve'l-vâridât, 6.Mecmûa (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507), 7.el-Varidât (BEYBEK, Genel, nr. 66-67), 8.Mecmûa (İstanbul Ü. Ktp. TY. nr. 9793), 9.Kitâbü'd-Düreri'l-irfâniyye, 10.Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât, 11.Vâridât (Süleymaniye Ktp. Âşir Ef.,nr. 165), 12.Mecmûa (BEYBEK, Genel, nr. 41), 13.Kitâb-ı Kebîr, 14.Kitâbü'z-Zikr ve's-şeref, 15.Kitâbü'l-Hakki's-sarîh ve'l-

keşfi's-sahih, 16.*Kitâbü Nakdi'l-hâl (Şeceratü'l-yakîn ve 'tevhid)*, 17.*Kenz-i Mahfi*, 18.*Müteferrîkât-ı Şeyh Hakkî*, 19.*Kitâbü Müzili'l-ahzân*, 20.*Kitâbü Hayâti'l-bâl*, 21.*Kitâbü'l-Izzi'l-âdemî*, 22.*Kitâbü'n-Netice*.

Manzûm Eserleri

1.*Divân-ı İsmâil Hakkî (Fütûhât-ı Burûseviyye)*, 2.*Risâletü'l-Mi'râciyye*, 3.*Min ba'di mâ nazamehü'l-fakîr eş – Şeyh İsmâil Hakkî bi'l-lisâni't-tür'ki min evveli seneti 1117*, 4. Diğer eserlerinin neredeyse tamâmına yayılmış pek çok manzumesi vardır.

Vaaz Ve Hutbeleri

1.*Mecâlisü'l-vâ'z ve 't-tezkîr*, 2.*Mecâlisü'l-müntehabe*, 3.*Kitâbü'l-Hutabâ (Hatîbü'l-hutabâ)*, 4. İsmail Hakkî'nin vaaz ve nasihatlarında naklettiği âyetlerden oluşan muhtelif mecmûalar da bu tür eserleri arasında mutâlaa edilebilir.

Diğer Eserleri

1.*Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî* 2.*Kitâbü'l-furûk*, 3.*Şerhu Risâle fi'l-âdâbi'l-münâzara li Taşköprîzâde*, 4.*Nuhbetü'l-letâif*, 5.*Mecmûatü'l-münhabe* (BEYBEK, Genel, nr.125)

BÖLÜM 2:EHL-İ SÜNNET KELÂM DÜŞÜNCESİNDE HÂRIKULÂDE OLAYLAR

2.1. Hârikulâdenin Tanımı

Hârikulâde iki kelimedenden meydana gelen خارق العادة Arapça bir terkip ve tamlamadır. Terkibin ilk kelimesi olan “Harik“ Arapça “H_r_k“ fiilinin isim faili (sıfatı) olup, manası “imkânların üstünde olup insanda hayret uyandıran şey, olağan üstü vasıflar taşıyan hayranlık hissi uyandıran her zaman rastlanmayan mükemmel fevkalade şey” demektir. Çoğulu havarik “âdete uymayan şey” veya hârikat “insanda hayret uyandıran şeyler, şaşılıp kalınacak şeylerdir”.³³

Hârika Arapça’da birinci babdan haraka- yahruku- harakan olarak خرق يخرق خارقا خروق olarak bozmak, yırtmak, yarmak, delmek, aşmak, kat etmek manalarına gelmektedir. Dördüncü babdan ise hârika- yahruku- harakan dehşete düşmek, şaşırmak, hayret etmek, hayrete düşmek, ahmaklaşmak manalarına gelir.³⁴

Terkibin ikinci kelimesi olan el-âdet العادة Arapça bir kelime olup, çoğulu âdatdır. Görenek, usul, tabiat, alışkanlık, normal olarak manalarına gelir. Hârikulâde ise olağan üstü, fevkalade salih ve veli kişilere nispet edilen olağan dışı haller demektir.³⁵

2.2. Hârikulâde Olayların Kısımları

İslam inancında özellikle kelâm ilminde hârikulâde olaylar iki kısımdır. Bunların her birini, çeşitlerini ana hatlarıyla açıklamaya çalışacağız.

1) Dini Yönü Olan Hârikulâde Olaylar

2) Dini Yönü Olmayan Hârikulâde Olaylar

2.2.1. Dini Yönü Olan Hârikulâde Olaylar

2.2.1.1. Mûcize

³³ el- Ezherî, *Tehzibu'l-Lüga*, VII, 21-25; Fâris b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, II, 172, 173.
³⁴ el- Ezherî, *a.g.e.*, VII, 21-23; Fâris b. Zekeriyya, *a.g.e.*, II, 229; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, s. 146; Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, IV, 826.
³⁵ Asım Efendi, *a.g.e.*, I, 1225, 1226.

المعجزة: Arapça bir kelime olup A-C-Z sülasi fiilinden türeyen اعجز fiilinin ismi failidir. Sözlükte, عجز: Aciz bırakmak, güçsüz bırakmak, aciz kılmak, hükümsüz bırakmak, bozmak manalarına gelmektedir. Sözlükte المعجزة : Ayet, delil, ispat, işaret, tebliğ veya ilahi bir haber demektir.³⁶

Terim olarak mücize المعجزة: Peygamberlik iddiasında bulunan bir zatın iddiasının doğruluğunu tasdik etmek için Allahu Teâlâ'nın izhar ettiği, bilinen tabiat kanunları ve âdetleri dışında meydana gelen hârikulâde bir olaydır.³⁷

Mücize'nin bazı özellikleri öne çıkarılarak, kelâmcılar tarafından farklı tarifleri yapılmıştır. Ehl-i sünnet kelâmcıları mücizeyi bir tasdik, teyid ameliyesi olarak kabul ederler ve onu nübüvvetin delili olarak benimserler.³⁸

Mâtûrîdî' ye göre mücize: Kendilerini elçilikle görevlendiren varlık adına söyledikleri hususlarda doğru ve samimi olduklarının bilincine insanları ulaştırmak için risâletle görevlendirdiği zâtın elinde meydana gelen ve insanların akıllarını hayrette bırakan, benzerini başkalarının getirmesi mümkün olmayan, sihir dışında fevkalâde olaylardır.³⁹

Bağdâdî' ye göre mücize: Nebîlik iddiasında bulunan kimsenin olağan bir durumun zıddına ortaya koyduğu ve yine o kimsenin, bununla kendi topluluğunu tehdit ettiği ve kendi topluluğunun ona karşı bir benzerini ortaya koymakta acze düştüğü bir durumun tezahürüdür.⁴⁰

Râzî' ye göre mücize: Geleneği yırtan bir iş olup karşı çıkılamayacak bir meydan okumadır.⁴¹

Pezdevî' ye göre mücize: Peygamberlerin risalet davalarının doğruluğuna bir delil olarak, insan gücünün üzerinde, yaratığın benzerini getirmekten aciz kaldığı hadiseleri Allah'ın yaratmasıdır.⁴²

³⁶ Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 819-821.

³⁷ el-Ezherî, *a.g.e.*, VII, 340; Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 322; Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*, s. 370.

³⁸ Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 375.

³⁹ Ebu Mansûr el- Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 222, 231.

⁴⁰ Abdülkaahir el- Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 271.

⁴¹ Fahreddin Râzî, *Kelâm'a Giriş el- Muhassal*, s. 229.

⁴² Muhammed el- Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 139.

Şu halde mûcize, nübüvvet iddiasında bulunan zâtın, sözlerinin doğruluğuna delil olmak üzere, peygamberliğini iddia ettiği sırada, beşer kudretinin üstünde ve tabiat kanunlarına aykırı olarak meydana getirdiği olaylar, diye tanımlanabilir.⁴³

Peygamberlerde müşahede olunan hârikulâde işlerin (mûcize) diğer insanlarda görülen hârikulâde (Kerâmet, istidrâc, ihânet gibi) olaylardan farklı tarafları vardır. Mûcize, peygamberlere has bir iş olduğu için, kendi dışındaki kişilerde zuhur eden hârikâlara bu ad verilmez. Her mûcize bir hârikâdır; fakat her hârikâ bir mûcize değildir.⁴⁴

Hârikulâde bir tarzda meydana gelen bir olayın nübüvvet iddiasında bulunan şahsın doğruluğuna kanıt sayılabilmesi için bazı özellikler taşıması gerekir. Ancak bu özellikler dikkate alınarak gerçek nebîler ile nebî olmayan yalancıları ayırt etmek mümkün olur. Aksi takdirde peygamberlik iddiasında bulunan herkes, ortaya çıkan olağanüstü hâdiselerin kendilerini tasdik etmek için meydana geldiğini iddia edebilir. Şayet doğru söyleyen ile yalan söyleyeni ayırt edebilecek bazı ölçütler bulunmasaydı, nübüvvet konusunda birçok ihtilaf söz konusu olurdu.⁴⁵ Mûcizenin özelliklerine ilişkin tam bir ittifak bulunmamakla birlikte âlimlerin görüşleri şöyledir:

Ebû Hanîfe, Eş'ârî, Mâtûrîdî' ye göre: Mûcize hakıdır, son ikisine göre mûcize; 1) İlâhî bir fiil olması 2) Hârikulâde olması 3) Allah elçilerinin elinde gerçekleşmesi 4) Meydan okumalı.⁴⁶

Pezdevî' ye göre: Peygamberlerin risalet davalarının doğruluğuna bir delildir. 1) İlâhî bir fiil olması 2) Hârikulâde olması 3) Allah elçilerinin elinde gerçekleşmesi 4) Meydan okumalı 5) Peygamberin davasının doğruluğunu gösterir 6) İstenildiğinde meydana gelir 7) Benzeri meydana getirilememeli⁴⁷

Bağdâdî' ye göre: 1) Nebîlik iddiasında bulunan kimsenin elinde meydana gelmeli 2) Hârikulâde olmalı 3) Benzeri meydana getirilememeli 4) Kendi doğruluğuna işaret etmeli 5) Allah'ın dilemesiyle olur.⁴⁸

⁴³ Halil İbrahim Bulut, *Kur'an Işığında Mûcize Ve Peygamber*, s. 24.

⁴⁴ Osman Karadeniz, *İlim Ve Din Açısından Mûcize*, s. 33.

⁴⁵ Halil İbrahim Bulut, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁶ Ebu Mansûr el- Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 222, 230, 236; Aliyyûl- Kârî, *İmam Âzam Fıkh-ı Ekber, Şerhi*, s. 191,192.

⁴⁷ Muhammed el- Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 137.

⁴⁸ Abdülkaahir el- Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 271.

Râzî' ye göre de: 1) Allah'ın fiili olmalı 2) Risaletle gönderdiği zatı tasdik için meydana gelmiş olmalı 3) Allah'ın tasdik ettiği zat doğru olmalı. ⁴⁹

Teftâzânî göre mûcizenin şartları: 1) Allah'ın fiili olmalıdır. 2) Nebîlik iddiasında bulunan kimsenin elinde meydana gelmelidir. 3) Hârikulâde olmalıdır. 4) Meydan okunmalıdır. 5) Benzeri meydana getirilememelidir. 6) Nübüvvet davasında bulunan kişinin, davasına uygun olarak meydana gelmelidir. Onu yalanlamamalıdır. 7) Nübüvvet davasında bulunanın, davası ile beraber olmalı, daha önce veya daha sonra olmamalıdır. ⁵⁰

Genel olarak mûcizenin hususiyetlerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Mûcizenin gayesi, sadece peygamberin peygamber olduğunu ispat etmektir. Mûcizenin gösterilmesiyle istenilen şey budur.
- 2) Mûcize, peygamber vasıtasıyla, peygamberin evvelce haber verdiği şekilde aynen gerçekleşir. Yahut karşı taraftan istenildiği takdirde onların istedikleri şartlara uygun olarak meydana gelir. İstenilenin veya peygamber tarafından haber verilenin aksine meydana gelmez.
- 3) Mûcize, gösterildiği zamana göre, o zamandaki insanların çalışmakla yapamayacakları üstünlükte olur.
- 4) Mûcizeler, karşı tarafı susturacak, düşünce sahibi akıllı bir kimseyi ikna edecek derecede kuvvetli olur.
- 5) Mûcize, daha ziyade, peygamberlerin yaşadığı devirlerde en çok rağbet edilen sahalarda olur.
- 6) Mûcizenin peygamberle alâkası, sadece onun elinde gerçekleşmesidir. Onu hakikatte meydana getiren Allah Teâlâ'dır. ⁵¹

Mûcizelerin değişik yönlerden ele alınıp incelenmesi ve daha iyi anlaşılabilmeleri için çeşitli tasnifleri yapılmıştır.

⁴⁹ Fahreddin Râzî, *Kelâm'a Giriş el- Muhassal*, s. 232.

⁵⁰ Durmuş Özbek, *Sa'duddîn Teftâzânî Ve Nübüvvet Görüşü*, s. 181.

⁵¹ Ahmet Lütfi Kazancı, *İslâm Akâidi*, s. 161-163.

1) Hissî Mûcizeler: Bunlar tabiat kanunlarının normal akışının dışında meydana gelen ve insanların duyularına hitap eden mûcizelerdir. Bunlara kevnî mûcizeler de denir. Bu tür mûcizeler, Allah'ın tabiata her an müdahale edebileceğini gösteren ilâhi fiiller olup inanmayı tercih edenlerin imanını, inanmak istemeyenlerin de inkarını kuvvetlendirir. Hissî mûcizeler, peygamberin yaşadığı dönemdeki insanlara hitap eden zaman ve mekanla sınırlı nadir olaylardır. Kur'an'ın haber verdiğine göre bu tür mûcizeler bazen hidâyet, bazen nusret (yardım) ve bazen de helâk mûcizeleri şeklinde pek çok defa vuku bulmuştur. Hz. Sâlih'in dişi devesi, Hz. Mûsa'nın değneğinin yılanı dönüşmesi, elinin beyaz bir ışık saçması, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi, Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması gibi.⁵²

Hz. Muhammed'in elinde zuhur eden hissî mûcizeler de onun gerçek bir peygamber olduğuna delalet eder. Ay'ın ikiye ayrılması, taşların kendisine selam vermesi, ağacın yaklaşması, az suyu ve yemeği çoğaltması bu tür mûcizelerden bazılarıdır.⁵³

2) Haberî Mûcizeler: Peygamberlerin herhangi bir eğitim ve öğretimden geçmediği halde, Allah'tan veya melek aracılığıyla aldıkları vahiyle geçmiş ve gelecekte verdikleri haberlerdir. Kur'an da anlatılan kıssalar buna örnektir.

3) Aklî Mûcizeler: Kelâm kaynaklarında, hissî mûcizelerin dışındaki bütün delil ve alâmetlere genel olarak aklî mûcize denildiği gibi manevî mûcizeler de denilir. Aklî mûcizeler, akılla kavranılan, düşünmekle ve zihin faaliyeti ile gerçekleri kavramaya yönelten, peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan en güçlü delillerdir. Peygamberin doğruluğunu ve davasının yüceliğini gösteren kanıtların hepsi aklî mûcize kapsamına dahildir.⁵⁴

Mâtûridî'ye göre Hz. Peygamber'in nübüvvetiyle ilgili en büyük aklî mûcize, muhataplarına Kur'an'la tehdî etmesi ve onların buna cevap verememiş olmalarıdır.⁵⁵

2.2.1.2. İrhâs

الإرھاص: Arapça bir kelime olup رھص kökünden türeyen ارھص fiilinden isim ve mastardır.⁵⁶

⁵² Halil İbrahim Bulut, *a.g.e.*, s. 57.

⁵³ Saim Yeprem, *Mâtûridî'nin Akîde Risâlesi Ve Şerhi*, s. 33.

⁵⁴ Halil İbrahim Bulut, *a.g.e.*, s. 60.

⁵⁵ Saim Yeprem, *a.g.e.*, s. 34.

Terim olarak irhâs الارهاص: Peygamberliğe aday olan zatın, Peygamber olarak gönderileceğine delalet eden hârikulâde bir olaydır. Bütün olayların peygamberliğe bir çeşit hazırlık oluşturduğu kabul edilmekte olup, kendisine peygamberlik gelmeden önce meydana gelmektedir.⁵⁷

Ehl-i sünnete göre bu olay, kendisi için zuhur eden zâtın gelecekte peygamber olacağına işaret eder.⁵⁸ Peygamberlik öncesi, Hz. İsa'nın daha beşikteyken yani doğduktan hemen sonra konuşması,⁵⁹ peygamber olmadan önce Hz. Muhammed'in üzerinde kendisini bir bulutun takip ederek gölgelemesi gibi.⁶⁰

Ehl-i sünnet, nübüvvet öncesi zuhur eden hârikâları "irhas" olarak kabul etmişlerdir. Zira, irhâs, peygamberlik öncesi zuhur etmekte olup kendisinde meydan okuma özelliği yoktur. Mûcizede bulunan "meydan okuma" özelliği ve buna bağlı olarak zuhuru, ikisi arasındaki farkı ortaya koyar. Bu bakımdan, kelâmcılar, peygamberlik öncesi ortaya çıkan bu hadiselerle "irhâs" adını vermeyi uygun görmüşlerdir.⁶¹

2.2.1.3. Kerâmet

الكرامة Arapça bir kelimedir. كرم fiilinin beşinci babdan gelir, isim ve mastardır. Sözlükte kerâmet الكرامة şeref, iyilik, izzet, lütuf, güzellik, affetme, ihsan, cömertlik, bağışlama gibi manalara gelmektedir.⁶²

Terim olarak kerâmet الكرامة : Nübüvvet davasıyla ilgili olmamak şartıyla, ilahi emirleri dikkatle yerine getiren, yasaklardan kaçınan Allah'a ibadet ve taatle, takva ve zühd ile yaklaşan, bazı büyük zevattan sadır olan "hârikulâde" olaydır.⁶³

Kerâmetin hârikulâde bir fiil olması, velâyetle muttasıf olan bir kimseden teklif zamanında (dünyada) zuhur etmesi ve onun hâlini tasdik edici mahiyette bulunması şarttır.⁶⁴

⁵⁶ Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 1181; Fâris b. Zekeriyya, *a.g.e.*, II, 449.

⁵⁷ Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 1181.

⁵⁸ Osman Karadeniz, *a.g.e.*, s. 59.

⁵⁹ Meryem 19/30-33.

⁶⁰ Şerafeddin Gölcük, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 141.

⁶¹ Osman Karadeniz, *a.g.e.*, s. 61.

⁶² Fâris b. Zekeriyya, *a.g.e.*, V, 171, 172; Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 428-429.

⁶³ Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 428-429; Durmuş Özbek, *a.g.e.*, s. 182; Muhammed el- Pezdevî, *a.g.e.*, s. 328; Abdülkaahir el- Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 271.

⁶⁴ Süleyman Uludağ, *Kuşeyri Risalesi*, s. 469.

Kerâmet genel olarak kerâmet-i hissiyye ve kerâmet-i mâneviyye olarak iki kısımda ele alınır. Kerâmet-i mâneviyye, velinin her yerde Allah ile bulunmasıdır ki kerâmet-i hissiyyeden daha efdaldır.⁶⁵

Ehl-i sünnet, kerâmetin, Kur'an, sünnet ve icmâ ile naklen sabit olduğunda ittifak etmişlerdir.⁶⁶ Ancak, mütezile, cehmiyye ve ehl-i sünnetten de birkaç kişi kerâmeti inkar etmişlerdir ki; eş'arî mezhebinden Ebu İshak'a göre kerâmet caiz değildir.⁶⁷ Onlara göre kerâmet caiz olsaydı insanlar mücize ile kerâmeti birbirinden ayıramazlardı. Halbu ki izhar edilen mücize, kerâmetin aksine, peygamberlik iddiası anındadır. Çünkü kerâmet sahibi o kerâmetle meydan okumaz. Eğer peygamberlik iddia ettiği bir zamanda onu gösterse bu gözbağcılık olur. Kerâmetlerin inkârı görüşü içinde Meryem'in kerâmetinin zikredildiği, Belkıs'ın tahtının zikri geçen ayetleri,⁶⁸ sahih hadislerle sabit Hz. Ömer (r.a) hadisini inkara götürür. Bu ümmetin selef olsun halef olsun, salih kullarının sonsuz sayıda kerâmetleri vardır ki bunların çoğu tevatüren sabittir.⁶⁹

Pezdevî ise mücize ve kerâmetin birbirine benzeyen yönlerinden dolayı kerâmeti inkar edenlerin endişelerinin yersiz olduğunu şöyle izâh eder:

Kerâmet, dava iddia olmaksızın izhar edilir. Mücize ise dava ortaya konulduktan sonra hemen meydana gelir. Elinde kerâmet zahir olan veli, peygamberi ikrar edici olduğundan onun kerâmeti peygamber için mücize olur.⁷⁰

Ehl-i sünnet, mücize sahibinin mücize göstereceğini ve bu mücize ile meydan okuyacağını; fakat kerâmet sahibinin kerâmeti ile başkalarına meydan okuyamayacağını ve bunları genellikle gizleyeceğini söylemişlerdir. Mücize sahibi, işin sonundan dolayı emniyet altındadır; ama kerâmet sahibi, sonunun ne olacağı hususunda emniyet altında değildir.⁷¹

Ku'ran-ı Kerim'de kerâmete örnekler:⁷²

⁶⁵ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 475.

⁶⁶ Muhammed el- Pezdevî, *a.g.e.*, s. 328; Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 471.

⁶⁷ Durmuş Özbek, *a.g.e.*, s. 184; Fahreddin Râzî, *a.g.e.*, s. 249.

⁶⁸ Al-i İmran 3/37; en- Neml 27/40.

⁶⁹ Saim Yeprem, *a.g.e.*, s. 112.

⁷⁰ Muhammed el- Pezdevî, *a.g.e.*, s. 331.

⁷¹ Abdulkaahir el- Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 271.

⁷² Al-i İmran, 3/37; el- Kehf, 18/25; en- Neml. 27/38-40.

a) Hz. Zekeriyya'nın himayesine aldığı Hz. Meryem'in yanına her gittiğinde yaz ve kışa ait yiyecekler bulması.

b) Hz. Süleyman'ın, Seba Melikesi Belkıs'ın tahtını kendisine kimin getirebileceğini sorması üzerine Cinlerden bir ifrit'in "Sen yerinden kalkmadan önce sana onu getiririm", demesine karşılık kitabın bilgisine sahip olan kişi, gözünü açıp kapamadan "ben onu sana getiririm" demesiyle birlikte tahtı getirivermesi.

c) Ashab-ı Kehf'in, mağarada üç yüz dokuz sene, hiçbir değişikliğe uğramadan kalmaları Allah'ın onlara bahşetmiş olduğu bir kerâmettir.

2.2.1.4. Maûnet

المعونة Arapça bir kelimedir. عان عون den türetilmiş isimdir. Orta yaşta olmak, kökünden türeyen, اعان den isimdir, mastardır. Sözlükte maûnet المعونة destek, medet, kolaylık, yardım manalarına gelmektedir.⁷³

Terim olarak maûnet'i المعونة peygamberlik dahil herhangi bir iddiada bulunmaksızın velilik derecesine varmamış amelleri, davranışları ve ahlakı güzel olan Müslümanlardan bazılarını, musibetlerden, belalardan, sıkıntılardan, felaketlerden kurtarmak için Allah'ın onların elinde meydana getirdiği hârikalardır.⁷⁴

Bazı saf, hatta mecnun insanlar tarafından ortaya konulan olağanüstü işler, hareketler ve sözler Allah'ın onlara bir yardımı, maûnetidir.⁷⁵ Böyle ihlaslı, istikamet sahibi, Salih müslümanların karşılaştıkları, zorluklardan, sıkıntılardan kurtarılması ve geçimlerini kolayca sağlamaları, Allah'ın onlara bir lütfü ve yardımudur. Allah'la yaptıkları duaların hemen kabul edilip halk tarafından bizzat görülmesi, onları, kendilerine karşı yapılacak kötülüklerden koruması, geçim sıkıntısı çektiklerinde, geçimlerini kolayca temin etmeleri maûnete örnek sayılabilir.

Kur' an-ı Kerim'de Allahu Teâlâ böyle insanlara yardımda bulunacağını bildirmiştir. "Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım dileyin; Allah muhakkak ki

⁷³ Asım Efendi, *a.g.e.*, IV, 698.

⁷⁴ Asım Efendi, *a.g.e.*, IV, 698; Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*, s. 391.

⁷⁵ Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 391.

sabredenlerle beraberdir.⁷⁶ Bu ayetin hükmü genel olmakla birlikte hârikaya örnek olarak verilmektedir.

2.2.1.5. İhânet / Hızlân

İhânet اهانة Arapça bir kelimedir. HANE هان kökünden türemiş olup, EHANE اهان fiilinden isim ve mastardır. Sözlükte ihânet, الالهانة ; zelil ve hakir, zayıf ve sakin, adi, alçak, düşük seviyeli, kolay ve hafif olmak demektir. Yine ihânet, اهان kelimesinin mastarı olup, küçümsemek, aşağılamak, hakir görmek, kınamak gibi manalara gelmektedir.⁷⁷

Terim olarak ihânet, الالهانة , bir insanı şeytanın fesada, kötülüğe derece derece, yavaş yavaş yaklaştırması sonucunda, o insanın isteğinin ve arzusunun tam tersinin meydana gelmesidir. Neticesinde hasret ve nedamet getirir, ihânete dönüşür. Bu duruma düşen kişiler küfrü ve fıska açık olan insanlardır. İhânet terim olarak “hızlân”ın eş anlamlısıdır.⁷⁸

Sözlükte hızlân الخزلان; yardımı kesmek, yardımı terk etmek, perişan kılmak, kesilmek, uzaklaşmak, korumamak, hakir ve zelil kılmak, Allah’ın masumiyet için insanlara güç vermesi, gücün hayra uygun olmayışı, gücün günah işlenmeye harcanması, yardımı beklenenin yardımı terk etmesi, bir insana yardım etmeyip hakir ve zelil olarak terk etmesi, güç bir zamanda terk etmek, bırakmak, nusretin, tevfikin ve lütfun zıddı, maddi ve manevi yardımı terk etmek, kardeşine yardım etmekten vazgeçmek, Allah’ın bir insanı kötülüklerden korumayıp onu hemen kötülüklerle düşürüvermesi gibi manalara gelmektedir.⁷⁹

Terim olarak hızlân الخزلان küfrü ve fıska açıkça bilinen bir kimsenin elinde arzu ve isteğinin tam tersine meydana gelen hârikalara denir. Kâfir ve günahkârın elinde ortaya çıkar. Allah’ın onları yalanlamak ve rezil etmek için kendilerinde meydana getirdiği hârikalardır. Müseylimetü’l-Kezzab peygamberlik iddiasında bulunması üzerine,

⁷⁶ el-Bakara, 2/153.

⁷⁷ Fâris b. Zekerîyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, VI, 21.

⁷⁸ Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 547-548; M. Sait Özervarlı, “Hârikulâde”, *DİA*, XVI, 181.

⁷⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lüga*, VII, 323-324; Fâris b. Zekerîyya, *a.g.e.*, II, 165-166.

kendisinden bir mûcize göstermesi istenmiş, o da tek gözü kör olan bir adama gözünün iyi olması için dua etmiş, fakat gören gözü de kör olmuştu. Buna hızlân (ihânet) denir.⁸⁰

2.2.1.6. İstidrâc

استدراج Arapça bir kelime olup درج kökünden türemiştir. İSTEDRECE استدراج fiilinden isim ve mastardır.

Sözlükte istidrâc استدراج , istedrece استدراج yavaş yavaş ilerlemek, çıkmak, tırmanmak, yavaş yavaş yürümek, yaklaşmak, yükselmek, hareket etmek, vazgeçmek, zamanla bırakmak demektir. Bu kelimeden türeyen istidrâc استدراج yavaş yavaş yaklaştırmak, derece derece ilerletmek, yavaş yavaş götürmek, azar azar azaba yaklaştırmak, sürüklemek, cezp etmek, aklını başından almak, ayartmak, kandırmak, aldatmak, birden cezalandırmayıp mühlet vermek, süre tanımak, uzaklaşmak gibi manalara gelmektedir.⁸¹

Terim olarak istidrâc استدراج ; iman ve salih amelle ilgisi bulunmayan bir insanı şeytanın fesada, kötülüğe derece derece yavaş yavaş yaklaştırması sonucunda meydana gelen hârikadır.⁸² Bu, o insanın isteği doğrultusunda arzusuna uygun olarak ortaya çıkar. Allah Teâlâ böyle kişilerin azaplarını artırmak üzere, onlara mühlet vererek onların ihtiyaçlarını, istediklerini geçici imkân ve başarılarını sağlayarak yerine getirmektedir. Durumları değişik olmakla beraber genel olarak bunlar, azgın, zalim ve kâfir olan küfrü ve fıskı açık olarak bilinen insanlardır. Firavn örneğinde olduğu gibi.⁸³ İstidrâcın esas manası derece derece yükseltmek ve alçaltmaktır. Yani Allah Teâlâ böyle kimseleri bir yükseltir, bir de alçaltır.⁸⁴

Kur'an-ı Kerim'de istidrâc kelimesi, aynı manaya gelen "mekr, keyd, imlâ, ilhâk" gibi değişik kelimelerle de zikredilmiştir.

Ehl-i sünnet âlimleri, ilâhlık iddiası halinde, bu iddiaya uygun olarak hârikulâdenin zuhurunu caiz görmüşlerdir.⁸⁵

⁸⁰ el-Ezherî, *a.g.e.*, VII, 323-324; Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 144; Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 1266; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 177; Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 392.

⁸¹ Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 547-548; Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 391.

⁸² Durmuş Özbek, *a.g.e.*, s. 182.

⁸³ Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 746-747; ez-Zuhruf, 43/46-56.

⁸⁴ Aliyyül- Kârî, *İmam Âzam Fıkh-ı Ekber Şerhi*, s. 196.

⁸⁵ Muhammed el- Pezdevî, *a.g.e.*, s. 331.

2.2.2. Dini Yönü Olmayan Hârikulâde Olaylar

2.2.2.1. Sihir

السحر: Arapça bir kelimedir. Üçüncü bapdan gelir. سحر يسحر سحرا den isim ve mastardır.

Sözlükte sihir السحر göz boyamak, gıda vermek, aldatmak, hile yapmak, bozmak, oyalamak, uzaklaşmak, menetmek, cezp etmek, cadılık yapmak, gönlünü çelmek, oyun oynamak, erken kalkmak, ince, latif, hoş, ayrıca şiir ve fesahat olarak insanı meftûn eden hüner gibi manalara gelmektedir. Es-sihrin السحر çoğulu eshâr ve suhûr'dur. Sihir ve büyü yapan kimseye "sâhir" denir.⁸⁶

Terim olarak sihir السحر: İnsanlar arasında bu kelime büyü kelimesiyle ifade edilir. Sihrin aslı, herhangi bir şeye hakiki ve gerçek şeklinden ve halinden değiştirip, başka bir şekilde ve halde göstermektir. Dinî örfte sihir sebebi gizli olmakla gerçeğin zıddına tahayyül olunan yaldızcılık, gözbağcılık, hilekârlık, şarlatanlık tarzında cereyan eden herhangi bir şey demektir.⁸⁷ Sihrin çeşitleri değişikdir. El-Fîrûzabâdî yedi, Fahrüddin Razi ise sekiz çeşidini bildiriyor.⁸⁸

Bunlar;

- 1) Kuvvetli ruh sahiplerinin sihri
- 2) El çabukluğu ve hokkabazlıkla yapılan sihir
- 3) Keldani (Babil) sihiri
- 4) Cinlerden faydalanılarak yapılan sihir
- 5) Bazı ilaç ve cisimlerden faydalanılarak yapılan sihir
- 6) Bazı araçlardan faydalanılarak yapılan sihir
- 7) Birtakım süslü ve yaldızlı sözlerle yapılan sihir
- 8) Nammânlık ve gammazlıkla yapılan sihir gibidir.

⁸⁶ el-Ezherî, *a.g.e.*, VII, 290-293; Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 225-226.

⁸⁷ el-Ezherî, *a.g.e.*, VII, 290-293; Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 225-226; Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 392.

⁸⁸ Hikmet Tanyu, "Büyü", *DİA*, VI, 501-506.

İnanç esaslarına ilave edilen hususlardan sihir gerçektir ve haktır. Kur'an'daki ayetler⁸⁹ de bu noktaya delâlet ederler. Ebu Mansûr el- Mâtûrîdî, mutlak manada sihir yapmanın küfür olduğunu söylemek hatadır⁹⁰ der. Üzerinde durulması gereken, yapılan sihirde imanın şartlarında gerekli olan şeyler reddetmek gerekiyorsa o sihir küfürdür. Eğer böyle bir şey gerekmiyorsa küfür değildir. Bir kimsenin ölümüne, yahut hasta olmasına, yahut karı koca arasını açmaya sebep olacak şekilde sihir yapan, iman şartlarından birini inkar etmezse, kafir olmasa da yeryüzünde fesada koştugu için fâsık olur.⁹¹

Sihir bilgisinin aslı semadandır, fakat insanlar aslını unutmuş ve onu eğitim öğretimle önceki nesillerden almıştır; muhtelif kazanç yöntemleri, meslekler ve zanaatların tamamı da aynı konumdadır.⁹²

2.2.2.2. Şa'beze

الشعبذة: Arapça bir kelimedir. شعبذ fiilinden gelir ve isimdir.

Sözlükte şa'beze, gözbağcılık yapmak, sihir yapmak, hile yapmak demektir.⁹³

Terim olarak şa'beze, büyücülük, illüzyonistlik, hokkabazlık, gözbağcılıktır. İllüzyonist, göz bağı numaraları yapan kişidir. Gözbağı ise, el çabukluğu ile bir şeyi olduğundan başka gösterme veya el çabukluğu ile bazı şeyleri oluyormuş gibi göstererek kandırma demektir. Bunların hiç biri hârika değildir.⁹⁴

2.2.2.3. Kehanet

الكهانة: Arapça bir kelimedir. Sözlükte kehanet الكهانة, كهن fiilinin mastarıdır. Birinci ve beşinci baptan, gaipten haber vermek, yıldızlara bakmak, kehanette bulunmak, kâhin olmak, bakıcılık ve falcılık yapmak demektir.⁹⁵

Terim olarak kehanet الكهانة; duyular dışı bir sezgi yoluyla, doğrudan doğruya geleceği tahmin etme girişimidir.⁹⁶

⁸⁹ el- Bakara, 2/102; Tâhâ, 20/66, el- Felak, 113/4.

⁹⁰ Aliyyûl- Kârî, *İmam Âzam Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 389, 390.

⁹¹ Aliyyûl- Kârî, *a.g.e.*, s. 390.

⁹² Ebu Mansûr el- Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 236.

⁹³ Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 91.

⁹⁴ Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 91.

⁹⁵ el-Ezherî, *a.g.e.*, VI, 241; Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 442.

⁹⁶ el-Ezherî, *a.g.e.*, VI, 241; Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 442; Asım Efendi, *a.g.e.*, IV, 742.

Kâhin الكاهن: Gelecekte ve geçmişten haber veren demektir. Bazıları kâhini falcı ile eş anlamda kullanmaktadır. İnanç esaslarına ilave edilen hususlardan biri de, kâhinlerin gaybtan verdikleri haberlere inanmanın küfür olduğudur.⁹⁷ Çünkü “gaybı Allah’tan başkası bilmez”.⁹⁸

2.2.2.4. Fal

فال: Fal kelimesi Kur’an-ı Kerim’de geçmemektedir. Onun yerine T-Y-R تير kökü vardır.

Sözlükte fal فال, talih, baht, uğur gibi anlamlara gelmektedir. Talih ise, kader, kısmet, baht ve halk arasında kullanıldığı şekliyle talih demektir. Talih de, yaramaz iş, faydasız, kader ve kısmet anlamında kullanılmaktadır. Fal çeşitli tekniklerle gelecekte ve bilinmeyenden haber verme, gizli kişilik, özelliklerini ortaya çıkarma sanatıdır. Arapça’da ise uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge demektir.⁹⁹

العراف Arraf “kahin”in diğer adıdır.¹⁰⁰

2.2.2.5. Büyü

Sihirin Türkçe deki karşılığı büyüdür. Sözlükte büyü, sihir ile eş anlamlıdır. Sebebi gizli olan ince şey demektir. Terim olarak büyü; Din dışı, dua ve hareketlerle ruh üzerinde etki yapmaya denir. Sihirle ilgili diğer bir kelimedede tılsımdır.¹⁰¹

2.2.2.6. Tılsım

الطاسم Talesmu, tilesmu, tillasmu şeklinde okunur, çoğulu talasımdır. Sözlükte tılsım: Farsça, sihir, büyü demektir. Aslı yunanca bir kelime olup gizli, kapalı sözdür. Çizgi ve rakamla yapılan bir büyü çeşididir. Kalbi yönelterek, karşıdakini, doğrudan, aletsiz etkilemektir. Terim olarak tılsım, esrarlı bir kuvvet taşıdığına inanılan şey veya kimsedir.

⁹⁷ Aliyyül-Kârî, *a.g.e.*, s. 394; Durmuş Özbek, *Sa’duddîn Teftâzânî Ve Nübüvvet Görüşü*, s. 184.

⁹⁸ en-Neml, 27/ 65.

⁹⁹ Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 442-443; Mehmet Aydın, “Fal”, *DİA*, XII, 134.

¹⁰⁰ Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 332.

¹⁰¹ Hikmet Tanyu, *a.g.m.*, *DİA*, VI, 501-506.

2.2.2.7. Rukye

الرقية Arapça bir kelime olup, sözlükte büyücü ve üfürükçülerin okudukları şey, efsun demektir. Terim olarak rukye, bir işin olması için tabiatüstü güce başvurmak anlamına gelmektedir. Kısmen eski Türkçe'mizde bulunan Afsun veya Efsun kelimesiyle ifade edilebilir. Bir başka anlamı da dua etmektir.¹⁰²

Bunların hepsi dini yönü olmayan hârikalardandır. Bazı bilginlere göre bunlara hârika, hârikulâde denilemez. Bunların en önemlisi olarak bilinen sihrin ve sihirbazın özellikleri görüldüğünde, mûcize ve kerâmet gibi hârikulâde olaylardan farklı olduğu durumu açıkça ortaya çıkar. Bu özellikler şunlardır:

- a) Sihirbaz nebi ve veli değildir.
- b) Sihrin küfür, haram, mekruh ve mubah kısımları vardır.
- c) Sihir daha ziyade, şeytani tabiat sahibi, bozuk seciyeli, kötü duygulu kimseler tarafından benimsenir ve yapılır.
- d) Sihrin hakikati vardır. Fakat mûcize ve kerâmet gibi Cenab-ı Hakkın rızasına ve bütünüyle ilahi iradenin tercihine bağlı değildir.
- e) Sihirbazın yaptıkları tekrarlanamaz ve benzeri getirilemez şeyler değildir.
- f) Sihirde iman, amel, takva şart olmadığı gibi en tehlikeli sihirler için bütün bunlardan sıyrılmak lazımdır.
- g) Sihir, ilahi bir hüccet olmayıp, daha ziyade şer kuvvetlerin tesir ve tasallutu ile olan şeytani, hile dolu, aldatmaca bir hadisedir, olaydır.¹⁰³

¹⁰² Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 201.

¹⁰³ Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, CD ve Tefsir*, I, 366-367; Selvi Dilaver, *İslam da velâyet ve kerâmet*, s. 264-265.

BÖLÜM 3: İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'YE GÖRE HÂRIKULÂDE OLAYLAR

3.1. Dini Yönü Olan Hârikulâdeler

3.1.1. Mûcize

İnsanları tabiat karanlıklarından kurtarıp hakikat nurlarına ulaştırmak için peygamberlik iddiasında bulunan kimseden zuhur eden, Hakk'ı kabul etmeye vesile olması için, ihkâk-ı hakk ve ibtal-i batıl için halkı ilzam eden âdet üstü bir iştir.¹⁰⁴

Mûcizenin çoğulu mu'cizâttır. İ'caz kökünden gelir. Aslen i'caz, başkasını bir iş yapmaktan ve görüş bildirmekten aciz bırakmaktır. İstilahta âdet üstü bir iştir ki peygamberlik iddiasında olan kimseden meydan okuma suretiyle teklif edildiğinde ortaya çıkar ve diğerleri ona karşı çıkamazlar.¹⁰⁵

Mûcize sadece peygambere ait hârikulâde bir olaydır. Peygamberin dışındakilerin aynısını ortaya koymaları, benzerlerini yapmaları imkânsızdır, aklen düşünülemez. Mûcizeler âdiyat kabilinden olmayıp, hârikulâde, fevka't-takati'l-beşer, fevkalade, tabiatüstü, alışılmıştın ötesi, insanın güç, kudret ve idaresinin dışında cereyan eden hadiselerdir. Nitekim İsmail Hakkı bu durumu peygamberlerin getirmiş oldukları şeylere mûcize denmesinin sebebini, insanların onların benzerini getirememeleri şeklinde izah eder.¹⁰⁶

Maturidiye göre mûcize “peygamberin elinde ortaya çıkan ve benzeri öğrenim yoluyla meydana getirilemeyen olaydır”. Kadı Abdülcebbar'a göre ise Allah tarafından yaratılan, nübüvvet iddiasında bulunan kişinin doğruluğunu göstermeyi amaçlayan ve nitelikleri bakımından insanları benzerini getirmekten aciz bırakan olağanüstü hadisedir. Nesefî de mûcizenin meydan okuma ile birlikte dünyada vuku bulan hârikulâde bir vaka olması özelliğine dikkat çeker.¹⁰⁷

Kelâmcıların mûcize tarifinde bazı farklılıklar göze çarpar ki; bunlar İsmail Hakkı Bursevî'nin mûcize tarifiyle örtüşür.

¹⁰⁴ Bursevî, *Kitâbü'n- Netîce*, II, 37, 200, 327; Bursevî, *Ferahu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*, III, 353; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 209.

¹⁰⁵ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*, III, 353.

¹⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IX, 262.

¹⁰⁷ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *DİA*, XXX, 350.

3.1.1.1. Mûcizenin Şartları

Mûcizede temelde iki asıl unsur vardır. Bunlar:

a) Allah'ın hükmü ve fiili olması: Hiçbir kul, “yoktan var etmek” olan “tekvin ve ibda” anlamında yaratıcı olamaz. Halketmenin Âl-i İmrân sûresi 49. ayetteki manası takdir ve tesviyedir; yani düzeltip, derleyip toplamaktır. Bu sözde, kuşa hayatı verenin İsa değil, Allah olduğuna işaret vardır. Çünkü hayatı ve ölümü yaratan bizzat Allah'tır. Allah, İsa'nın üfürmesi esnasında bu cisimde hayatı yaratmaktadır. Bu da Mûcizelerin açığa çıkması yoluyladır.¹⁰⁸

Peygamberlik iddiasında bulunan bir zatın iddiasının doğruluğunu tasdik etmek için ondan hârikulâde bir şey istenince Allah Teâlâ da istenen o şeyi onu tasdik etmek üzere yaratır. Meydana gelen bu hârikulâde yani mûcize, sadece ve sadece Allah'ın fiilidir. Bunu da şu ayeti ile bildirmiştir.

“Onlar diyorlar ki: Ona Rabbinden ayetler, mûcizeler indirilseydi ya! De ki ayetler sadece Allah'ın nezdindedir. Sizin keyfinize göre değil, kendi hikmeti gerektirdiğinde peygamberine verir. Ben ancak gerçek durumu bildiren, uyaran bir elçiyim.”¹⁰⁹

b) Meydana geldiği şekliyle, kendisine karşı gelinemez olmalı, karşı çıkılamamalıdır. Mûcizeye en büyük misal Kur'an-ı Kerim'dir. Zira o, halen meydan okumaktadır. İsmail Hakkı Bursevî mûcize peygamberlerin Hakk'a daveti teyit ve hakkaniyetlerini tekit için¹¹⁰ insanları terbiye içindir. İstidadı güzel olanlar bunları kabul edip hidayet bulurlar, istidadı bozuk olanlarsa, inkâr edip dalalette kalırlar. Menfi tabiatlarının ve azgın nefislerinin arzularıyla aldanan ve onlarla meşgul olanların çoğunun sadık taliplermiş gibi “Eğer biz kâmil mürşide rastlar, mürşitlik alametlerini açıkça onda görürsek tarikatına ilk giren ve eteklerine ilk yapışan oluruz” dediklerinde onlara de ki: Körler görmese de güneş güneştir. Tat alma duyusu olmayan kişi balın tadını almasa da bal yine baldır. İstidadı olan hak yolunun talipleri bu tür kuruntulara kapılmazlar.

İsmail Hakkı mûcizenin tasdik etmek anlamında olamayacağını söyler, “zira zuhur eden mûcizeler ihkak-ı hakk ve ibtal-i batıl için idi ki o zamanın insanları onu kabul etsin yada etmesin maksud olan nûr-i ilahinin zuhurudur. Onun için ebedi sönme yoktur.

¹⁰⁸ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 3.

⁹⁸ el- Ankebut, 29/50.

¹¹⁰ Bursevî, *Kitâbü'n- Netîce*, II, 282.

Zira, âlem-i vücud âlem-i hakır.”¹¹¹ Bu görüşü ile ehl-i sünnetten ayrılmaktadır. Ehl-i sünnete göre mûcize Peygamberin elçiliğini tasdik demektir.

3.1.1.2. Mûcize Çeşitleri

İsmail Hakkı'ya göre mûcize aklî ve hissî olmak üzere iki türdür. *Ferahu'r-Ruh* isimli eserinde aklî ve hissî mûcizelere değinir.

3.1.1.2.1. Aklî Mûcizeler

Basiretle idrak edilen şeylerdir. Gaybden gelen haberleri ve eğitim görmeksizin ilimlerin hakikatlerini bilmektir. Aklî mûcizeleri ancak ilahi hidayeti ve ezeli inayeti elde etmiş olan âlimler anlayabilirler. Aklî mûcizeler, onun gösterdiği halleri ve hikmetleri akıl sahiplerinin dahi en veciz bir ibare ve en latif bir işaretle dahi akletmekten aciz kaldıklarını gören ve bu latif hakikatlere ve şerefli inceliklere vakıf olan kimse, kesinlikle bilir ki Hz. Muhammed (sav) ilahi kudret ve hikmetin mazharıdır. Yüce Allah'ın (c.c.) ona has mûcizelerinden biri de bu şerefli Kur'an'dır ki Arap belagatçilerden ona meydan okuyanlar çaresiz kalmış ve en fasih Araplardan onun bir benzerini getirmeleri istenmiş¹¹², kimse ona benzer bir metin getirememiş ve ona boyun eğmişlerdir.

İsmail Hakkı Bursevî Bakara sûresi 50. ayetin tefsirinde bu konuyla ilgili olarak şunları kaydeder:

Fir'avn ve askerlerinin Hz. Mûsa ile İsrail oğullarını takip edip neticede denizde boğulma hadisesi, İsrail oğullarının şükürünü gerektiren Hz. Mûsa tarafından gösterilmiş büyük bir mûcize olduğu gibi anlatılması da Hz. Peygamber'in bir mûcizesidir. Çünkü bu olayın peygamberimizce eksiksiz olarak anlatılması yanlıştır. Zira O, asi kalplerin tatmin olduğu, kötü nefislerin boyun eğdiği büyük bir mûcizedir. Bu yüzden Peygamberimizin çağdaşı olan Yahudiler, bu mûcizeyi insafla kabul etmek zorundadır. Çünkü Rasulullah (sav) ümmî idi, hiç kitap okumamıştı. Araplarca bilinen bu olayı Yahudilere anlatması, onun Allah'tan vahiy aldığını; Peygamber olduğunu gösterir.¹¹³

¹¹¹ Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, II, 200; *Rûhu'l-Beyân*, II, 86.

¹¹² el-Bakara, 2/23.

¹¹³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 132.

3.1.1.2.2. Hissî Mûcizeler

Gözle görülen ve duyu organlarıyla hissedilen mûcizeler olup, bunlara maddi mûcizeler de denir. Bunların bir kısmı insanlara fayda sağlamaz, ancak peygamberlerin sıdkına doğruluğuna delil olur. “Hissî mûcizeler avamın katında idrak edilmeye daha layık ve hızla anlaşılır” diyen müellif onunla, sihir arasındaki farkı ancak bu işlerin bilinebilmesine yarayan ilimlerde yol almış olanların anlayabileceğini söyler. Sonra Yüce Allah (c.c.) İsrail oğullarının çoğu mûcizelerini, kıt anlayışları ve basiretlerinin azlığı sebebiyle hissî, bu ümmetin mûcizelerini ise zekâlarının fazlalığı sebebiyle aklî kıldığını, yine bu şeriatın kıyamete kadar baki olması hasebiyle aklî olduğunu beyan eder. Peygamber Efendimize (sav) verilmiş olan hissî mûcizeler, ayın yarılması, taşın teslim olması, parmaklarının arasından suyun fışkırması, devenin inlemesi, zehirli koyunun zehirli olduğunu söylemesi, devenin çok çalıştırılmaktan ve az yemden şikâyet etmesi ve benzerleridir.¹¹⁴

3.1.1.2.3. Hidayet ve Helak Mûcizeleri

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlere verilen ayetler ve beyyinelerden bahsedilir. Bunlar peygamberlere verilen mûcizelerdir. Her peygamber davette bulunduğu topluluğu hidayete getirmek ve kendisinin hak peygamber olduğunu ispat etmek için Allah'ın izniyle mûcizeler göstermiştir.

İsmail Hakkı Bursevî, bazı âlimlerin Hz. Peygamber (sav)'in mûcizelerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu, bazıları da Kur'an'dan başka kendisine üç bin mûcize verildiğini Kur'an'da ise altmış bin mûcize olduğunu söyler. Bursevî şu bilgileri de nakleder: *El-Basair* sahibinin dediğine göre, diğer peygamberlerin her birinin gösterdiği mûcizelerin bir benzeri Peygamberimiz (a.s)'de mevcuttur ve meşhuttur. Onları izah etmek kendi elindedir. Zira kendinin bu kadar kemalatla zuhuru onun mûcizelerindedir. Onun benzeri hiçbir vakitte gelmemiştir. Demişlerdir ki, Hz. Mûsa (a.s) zamanında sihir yaygın olduğu için Hz. Mûsa (a.s.) ona uygun olan mûcize verildi ki asanın ilkası ve denizin ikiye ayrılması vb; Hz. İsa (a.s) devrinde tıp ilmi yaygın olduğu için Hz. İsa (a.s)'ya onun cinsinden mûcize verildi ki ölüleri diriltmek, anadan doğma kör olanları ve vücutta yer yer beyaz lekelerin meydana geldiği baraz hastalığını ve benzerlerini tedavi etmek gibi. Hz. Fahri alem (sav) zamanında fesahat ve şiir

¹¹⁴ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, III, 382.

söylemek yaygın olduğundan kendilerine mûcizelerin en büyüğü olan Kur'an-ı azimü'ş-şan ihsan olundu. Aynı zamanda Fahr-i âlem (sav) son peygamber oluşuna münasip olan en büyük mûcizesi Kur'an'dır. Zira Kur'an Kelâm'dır ve Kelâm Allah Teâlâ'nın sıfatlarının sonuncusudur.¹¹⁵

Rûhu'l-Beyân müellifi Enbiya sûresinin 69. ayetini tefsir ederken buna benzer yorumlarda bulunur. Şöyle ki,

“Allah İbrahim'i niçin ateşle imtihan etti dersin derim ki; her peygamber zamanının halkına uygun mûcize getirmiştir. O zamanın halkı ise büyük bir unsur olduğuna zarar ve yarar verebileceklerine inanarak güneşe ve yıldızlara tapıyorlardı. Böylece Allah onlara güneşin, yıldızların ve ateşin gerçeğini bunların yüce Allah'ın üstün kudreti gereğince bilinen tesirleri yapabildiklerini ve Allah'ın izni dışında hiçbir etki ve tesirlerinin olamayacağını göstermiş oldu.”¹¹⁶

Müellife göre bu mûcizeler gösterildikleri devir ve asırlarda yaşayan insanların kültür ve anlayışına o devirlerde geçerli olan mesleklere ve olaylara uygun olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar düşünülmeden zihni faaliyet göstermeden hiçbir çaba sarf etmeden o anda görülen kabul edilebilecek mûcizelerdir. Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Mûsa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in mûcizeleri gibi konunun daha iyi anlaşılması için örnek olarak bunları açıklamaktadır.

a) Hz. Salih'in kayadan deve çıkarma mûcizesi.

Hz. Salih, Semud kavmine peygamber olarak gönderildiğinde kendisinden mûcize istediler. Allah Teâlâ da mûcize olarak “kayadan dişi bir deve” çıkardı. Bu olay Kur'an'da şöyle açıklanıyor. “Şüphesiz ben size gönderilmiş emin bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin.” Semud kavmi ileri gelenleri: “Sen bizim gibi bir beşerden (insandan) başkası değilsin. Bununla beraber eğer peygamberlik davasında doğruculardan isen haydi bir ayet (mûcize) getir”. Salih dedi: İşte mûcize, “dişi deve”. Su içme hakkı bir gün onundur, belli bir günün içme hakkı da sizindir. Sakın ona bir kötülük yapmayın. Sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar. Onlar ise deveyi kestiler.

¹¹⁵ Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh*, III, 389.

¹¹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 499.

Ama pişman da oldular. Çünkü kendilerini o azap yakalayiverdi (onları kökünden yok etti). Doğrusu bunda bir ders vardır, fakat çoğu inanmamıştır.¹¹⁷

b) Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı halde yanmaması mucizesi

Hız. İbrahim, gençliğinde puta tapan kavminin putlarını kırmış, Nemrut ile tartışmış; ateşe atılmış, fakat Allah'ın emri ile ateş onu yakmamıştır. Allah Teâlâ bu durumu şöyle bildirmiştir. "İbrahim: O halde Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyecek olan putlara ne diye taparsınız? Size de Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun. Akletmiyor musunuz? dedi. Onlar, bir şey yaparsanız, şunu yakın da tanrınıza yardım edin, dediler. Biz: "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve zararsız ol" dedik. Allah ateşten sıcaklık ve yakıcılık tabiatını giderip onu ışık haline getirdi. O her şeye hakkıyla kadirdir.¹¹⁸

c) Hz. Mûsa'nın asasının yılan olması mucizesi

Hız. Mûsa peygamberliğine delil olarak meşhur "asa mucizesi" ile bembeyaz ışık saçıp gözleri kamaştıran el mucizesini gösterince, Firavun ve kavmi buna büyü demiştir. Sonra Firavun, bir gün tayin ederek Mısır'ın en usta sihirbazların aletleriyle toplamış ve üstün sihirlerini göstermeleri ve galip gelmeleri halinde mükâfat verileceği sözünü vermişti. Bunun üzerine sihirbazlar toplanan büyük kalabalığın gözleri önünde iplerini ve sopalarını yere atarak bakanların gözlerini büyüleyerek hareket eden yılanlar haline getirmiştir. Bunun üzerine Allah (c.c.) Hz. Mûsa'ya asasını bırakmasını bildirmiş, o da bırakınca asası ejderha olup ortada ne varsa hepsini yutuvermiştir. Bu mucize Kur'an'da şöyle bildirilmiştir. "Mûsa: Ey Firavun, ben âlemlerin Rabbinin peygamberiyim. Bana Allah'a karşı ancak gerçeği söylemek yaraşır. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. İsrail oğullarını benimle beraber koyuver dedi. Firavun: Bir mucize getirdiyse ortaya koy bakalım, doğru sözlülerden isen bunu yaparsın, dedi. Mûsa asasını yere atar atmaz apaçık bir yılan (ejderha) oluverdi. Elini çıkardı, bakanlar bembeyaz olduğunu gördüler. Firavun, milletin ileri gelenleri, "doğrusu bu bilgin bir sihirbazdır. Sizi memleketinizden çıkarmak istiyor, dediler. Firavun, ne buyurursunuz? dedi. Onu ve kardeşi Hz. Harun'u alıkoy; şehirlere toplayıcılar gönder, bütün bilgin sihirbazları sana getirsinler, dediler. Sihirbazlar Firavun'a geldi. "Yenecek olursak bize şüphesiz bir mükâfat var, değil mi?"

¹¹⁷ eş- Şuara, 143-158; Kamer, 27-29; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IX, 277, 278.

¹¹⁸ Bursevî, *a.g.e.*, V, 499.

dediler. Firavun, “evet, eğer yenerseniz gözdelelerden olacaksınız” dedi. Mûsa: “Siz koyun” dedi. Sihirbazlar marifetlerini ortaya koyunca insanların gözlerini sihirlediler ve onları ürküttüler, büyük bir sihir yaptılar. Biz de Mûsa’ya: “Asanı koyuver” dedik. O da koyuverdi; hemen onların uydurduklarını yutmaya başladı. Hak tahakkuk etti, onların yaptıkları boşa gitti. İşte orada yenildiler, küçük düştüler.¹¹⁹

d) Hz. İsa’nın Allah’ın izni ile “çamura kuş şeklini verip üflemesiyle kuş olması, anadan doğma körü ve abraşlara dua edip elini sürmesiyle iyileştirilmesi, ölüleri diriltmesi gibi mucizeleri. Bunları Allah Teâlâ bize şöyle bildiriyor:

“Allah Teâlâ, ... Sen iznimle, çamurdan kuş gibi bir şey yapmış ona üflemiştin de o iznimle kuş olmuştu; anadan doğma körü, alacalıyı iznimle iyi etmiştin. Ölüleri iznimle diriltiyordun. İsrail oğullarına belgelerle (mucizelerle) geldiğinde onlardan inkâr edenler, “Bu apaçık bir büyüdür” demişlerdi ve ben onların sana zarar vermelerini önlemiştim.”¹²⁰

e) Hz. Muhammed’in parmağıyla ayı ikiye bölme mucizesi

Hicretten beş yıl önce Mekke halkı Hz. Muhammed’den bir mucize göstermesini istediler. O da, onlara Allah’ın izni ile ayın ikiye ayrıldığını iki defa göstermiştir. Bu durum Kur’an’da şöyle bildiriliyor: “Saat yaklaştı, ay ikiye ayrıldı”. Bu mucize Hz. Peygamber’in en açık mucizelerindendir. Bu mucize ile ilgili raviler, hadisler çoktur.¹²¹

Bursevî Mûsa (a.s)’ın mucizeleriyle Rasulullah (sav)’ın mucizeleri arasındaki farkı şöyle anlatır; Mûsa (a.s)’ın mucizeleri sadece yeryüzünün bazı acayip olaylarıdır. Oysa bizim peygamberimizin mucizeleri yeryüzünde ve göklerdeki birtakım hârikulâde olaylardır. Mûsa (a.s.) elini koltuğunun altına sokup da lekesiz bir beyazlıkta çıkarmasına karşılık, bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (sav) Tebük gazvesinde parmaklarının arasından su kaynamış, bu sudan birçok kimse içmiş ve yararlanmışlardır. Rasulullah yerden toprak alarak düşmanlarının yüzlerine saçmış, onlar mağlup olmuşlardır ve Rasulullah’ın avucunun içinde taşlar Allah Teâlâ’yı tesbih etmişlerdir.

¹¹⁹ Bursevî, *a.g.e.*, V, 373 - 402; III, 209.

¹²⁰ Bursevî, *a.g.e.*, II, 37-38.

¹²¹ Bursevî, *a.g.e.*, IX, 262.

Mûsa (a.s.) Yüce Allah'tan yardım dileyerek "Rabbim" dedi, "Yüreğime genişlik ver, kalbime genişlik ver ki, inatçıların sefihliğinden ve yüz çevirmelerinden korkmasın. Yüce Allah'ın "şerhu's-sadr" (göğüs genişliği) vermesi peygamberlere bahşetmiş olduğu nimetlerindedir. Bizim Peygamberimiz de bu nimetten en büyük payı almıştır. Çünkü o, göğüs genişliğini hem maddeten hem de manen elde etmiştir. Zira çocukluğunda göğsü yarılmış, kalbinin içinde şeytanın hissesi olan et parçası alınmıştır. Sonra kalp, altın bir leğende yıkanmıştır. Bir de Hak Teâlâ'nın sırlarını alabilmesi için miraçta göğsü yarılmıştır.¹²²

Müellif, Fahr-i âlem (sav)'in mucizelerindeki özellikleri de şöyle sıralar:

Halkı irşat edici, toparlayıcı ve Hakk'a ulaştırıcıdır.

Ölü gönülleri dem be dem dirilticidir.

Bazen de ol dost (sav) mübarek parmaklarından ırmaklar gibi sular akıtıp susuzları sular.

Bazen de o, parmakları ile işaret edip ayı ikiye ayırır.

Bazen de o, mucizat-ı Mustafa (sav) bir doğan misali istidatlı gönülleri avlar ve kendisine ram eder.

Âlem karanlıklara gömülmüş iken, onun bir işareti ile güneş doğar ve insanlık huzur ve sürura erer. Nitekim öyle de olmuştur.

Öyle ki bir gonca gibi o güller kıyamet sabahına dek açılır, onun mayet-i mübarekesinin bereketiyle Resul-u Zîşan (a.s) mucizeleri cihanda her köşeyi fetheder ve aydınlatır. Hastaları sağlığına ve ölüleri hayata kavuşturur.¹²³

3.1.1.2.4. Kur'an-ı Kerim Mucizesi

Hz. Peygamber (sav)'in en birinci ve en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Şimdiye kadar anlatmaya çalıştığımız hakikatler onun nübüvvetine ve sıdkına açık birer delil olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim de en büyük mucizesi olarak hem onun nübüvvetine hem de Allah kelâmı olduğuna apaçık bir delil ve en kuvvetli şahittir. Basit bir tetkik

¹²² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 377.

¹²³ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, III, 392.

Kur'an'ın dil ve ifade yönünden hiçbir kitaba benzemediğini ortaya koymaya yetecektir. Ayrıca üslup, mana ve muhteva bakımından da Kur'an eşsiz ve emsalsizdir.

Keşfu'l-Künuz'dan, İsmail Hakkı Bursevî Kur'an'ın lafız ve mana ile mucize olduğunu alıntı yapar: "Hiç kimsenin Kur'an'ın lafız yönünden taşıdığı icaz ve mana yönünden ihtiva ettiği esrardan dolayı onun bir benzerini getirmeye gücü yetmez. Onun lafızlarından başka bir lafız onun lafızlarının yerine geçemeyeceği gibi harflerinden başka bir harf de harfinin yerine geçemez. Çünkü her bir harfin, çokluğundan dolayı ihata edilemeyecek kadar manaları vardır. Bu yüzden Kur'an hem lafız hem mana bakımından mucizedir.

Müellif Halimî'den de alıntı yapar, "Kur'an, manası itibariyle bir davet, lafızları itibariyle hüccettir. Bu durum hiçbir nebiye nasip olmamıştır. Önceki nebilerden her birinin bir daveti olmuş, sonra bu davetten başka bir hücceti olmuştur. Kur'an diğer mucizelere, murat olunanı ifade etmesi ve kullarını irşat etmesi bakımından üstündür. Çünkü Kur'an, nazımının icazı yönüyle belagatçilerin delili, muhtevasının batını ile de hakayık erbabının delilidir."

Müfessir bu düşüncelerle Kur'an'ın belagat ve fesahatine ve üstün ifade gücüne hiçbir beşerin ulaşmasının mümkün olmadığını dile getirir.¹²⁴

Bursevî, konuyla ilgili olarak Yunus sûresi 37–38. ayetleri *Rûhu'l-Beyân*'da şöyle tefsir eder:

Bu Kur'an içindeki nazımının güzelliği, ince manaları ve her şeyi içinde toplayan, gerçeklerinden oluşan icaz delilleriyle beraber Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş değildir. Çünkü Kur'an gibi bir sözü, ancak Allah söyleyebilir. Fakat o, kendinden öncekileri doğrulayan kendinden önce indirilmiş ilahi kitapları; haber verdikleri dinin asıllarından da, kıssalarından da onları doğrulayandır. Bu kitap; hiçbir ilimle uğraşmayan, evvelki kitapları bilen âlimlerle oturup kalkmayan bir kimsenin Hz. Muhammed (sav)'in elinden ortaya çıkmıştır.

"Ve o kitabı açıklayandır. Yani onda hiçbir şüphe yoktur. O, âlemlerin Rabbindedir." Kur'an Allah katından Rasulullah'a inmiş bir vahiydir. Müellife göre "Yoksa, 'onu

¹²⁴ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, III, 380.

Muhammed uydurdu' mu diyorlar?" ayetinin manası şöyledir: Mekke kâfirleri Kur'an'ı Muhammed (sav)'in uydurduğunu mu söylüyorlar?" Buradaki soru, iddia edilen şeyin imkân ve akıldan uzak olduğunu ifade ediyor.

Yine O'na göre "De ki; 'Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini çağırın da onun benzeri bir sure getirin". Ayetteki "getirin" emri, muhatabın çaresizliğini ortaya çıkarıp da onu susturma türünden bir sözdür. "Benzeri" derken, belagat, nazım güzelliği ve mananın kuvveti hususunda ona benzeyen denilmek istenmiştir. Çünkü cahiliyet dönemindeki Araplar, Arap dili ve edebiyatı konusunda Rasulullah gibi idiler. Allah'tan başka denmesi ise, O'ndan başka hiçbir kimsenin Kur'an'ın benzerini getiremeyeceğine işarettir.

Bursevî'ye göre yaratılanlardan herhangi birisi Kur'an'ı uydurabiliyorsa, ondan başkası da uydurabilir. Çünkü her ilim sahibinden daha ilerde bir âlim olabilir. Gerek toplu halde gerekse birer birer Kur'an'a karşı gelmekten aciz olduğunuzu anlayınca, Kur'an'ın nazmı ve indirilişinin yalnız Allah tarafından olduğu ortaya çıkmış oluyor.

Şüphesiz Kur'an'ın icazı, yani mûcize oluşu, belagat ve fesahatinin insan gücünün üstünde olmasındadır. Bu icazıyla Kur'an, insanları onunla boy ölçüşme gücünden alıkoymuştur.

"Tam tersine onlar ilmi kavrayamadıkları ve yorumu kendilerine henüz gelmemiş olan bir şeyi" yani Kur'an'ı "yalanladılar". Kur'an'ı anlamadan önce onu yalanlamaya koyuldular. Çünkü bir sözü manasını kavrayıp anlamadan önce yalanlamaya kalkmak, ilk anda ona karşı çıkmak demektir. Ayetteki "tam tersine" anlamına gelen "bel" kelimesiyle, taklit ve tefekkürsüzlükleri kınanmaktadır. Sanki şöyle denmiştir. Onlarla mücadele etmeyi ve onları ilzam edip susturmaya çalışmayı bırak. Çünkü onlar muhatap olmaya ehil değillerdir. Taklitçi kimselerdir ve dinleyip düşünmeden körü körüne hakaret etmektedirler. Eğer onlar Kur'an'da olan icaz delillerine vakıf olsalardı, onun mahlûk tarafından meydana getirilecek cinsten bir benzerinin olmayacağını mutlaka bilirdi.

"Ve yorumu kendisine henüz gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar". Ayetin bu cümlesinin ifade ettiği anlam Bursevî'ye göre şudur; Kur'an'ı Kerim hem lafız, hem mana hem de gayb haberleri yönünden mûcizedir. Halbuki kâfirler Kur'an'ın nazmını

düşünmeden, bir kısmının ahirette, bir kısmının da bu dünyada ortaya çıkacağını bildirdiği geleceğe ilişkin haberlerin gerçekleşmesini beklemeden derhal yalanlamaya kalktılar. Onlar Kur'an'ın icaz yönlerini anlayıp yalanlamada acele etmeselerdi, Rasûlullah'ın sözlerinin doğruluğunu, Kur'an-ı Kerim'in sıhhatini göreceklerdi.¹²⁵

Kur'an'ın dışında usanmadan birkaç defa okunabilen kitap belki hiç yoktur. Fakat Kur'an'dır ki defalarca okunur devamlı hatim edilir, namaz ve çeşitli vesilelerle okunur, ama hiçbir zaman usanç ve bıkkınlık vermez. Nice müstesna eserler fikir yazıları ve şiirleri orijinallliğini ve değerini kaybeder, ama Kur'an'ın ne lafzı ne de okunuşu ne mana ve muhtevası, ne orijinali ne de doğruluğu açısından solmak ve eskimek şöyle dursun her geçen gün ruhlara, vicdanlara, akıl, kalp ve dimağlara yeni yeni heyecanlar katacağını İsmail Hakkı şu veciz ifadelerle anlatır: “Ahsenü'l-hadis Kur'an-ı Zîşan'dır ki cemi- kütüb-i ilahiyyeden a'la ve akvadır. Şol cihetten ki mûcizedir. Sair kütüb ise icaz ile mevsuf değildir. Pes, cemel-i Kur'an'da hüsn-i belagat ve fesahat vardır. Ve bir dahi Esmâ-i Hüsnâ'yı camidir ve bir dahi kıraatinden melal gelmez. Nitekim âşık cemel-i maşuktan sır olmaz.”¹²⁶

İslâm âlimleri nübüvvetin ispatı ve peygamberin tasdik edilmesinde mûcize göstermenin konumunu tartışmıştır. Ehl-i sünnet âlimlerine göre sağduyulu kimseler gerçek peygamberi söz, fiil ve güzel hasletlerinden tanıyabilirlerse de peygamberlere karşı inat eden ve kibir gösteren inkarcılar için mûcizeden başka çare yoktur. Zira onlar ancak bu sayede sorumlu olabilir.¹²⁷

İsmail Hakkı Bursevî, Ankebut sûresi 50. ayetin tefsirinde Hz. Peygamber'in önerilen mûcizelere aldırış etmemesinin hikmetini izah ederken bu teklifin kabul edilmesi, bu alanda bitmeyen yeni tekliflere neden olacağını, öte yandan bu teklifte bulunanların kendilerini iman etmeye zorlayan mûcizeler istemesini de Hz. Peygamberin tekliflerini kabul etmesi halinde onların bu imandan mükafat hak edemeyeceklerini, iman etmemeleri durumunda ise köklerinin kazanacağını, hâlbuki bu tür cezaların Hz. Peygamber'in bereketi dolayısıyla bu ümmetten kaldırıldığını beyan ederek mûcizelerin talep edilemeyeceğine işaret eder. Bursevî'ye göre İstidatlarının bozukluğunu ve haktan tamamen yüz çevirmiş kimseleri mûcize hidayete erdiremez. Eğer bir kul

¹²⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IV, 46.

¹²⁶ Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, II, 425.

¹²⁷ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *DİA*, XXX,351.

Allah'ın kahrına uğramış, kalbi mühürlenmiş ise bilsin ki bu Allah'ın lütfünün ona hiç tesir etmemesindedir.

Müellif şu kanaattedir, mûcize ne kadar büyük olursa olsun Allah dilemedikçe insanları imana mecbur etmez. Çünkü kıyametin kopmasından daha büyük bir mûcize yoktur. Böyle olduğu halde Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Eğer onlar geri döndürülseydi, yine yasaklandıkları işlere geri dönerlerdi.¹²⁸ Olmayacak bir işi arzu ederek mûcizelerin gelmesini temenni etmeleri, onların halleri isyana devam, azgınlık ve inatta aşırılık olduğu müddetçe iman etmelerine sebep olması uzak bir ihtimaldir.¹²⁹

Bursevî son olarak imana vesile olacak çeşitli mûcizelerin insanların kanaatleri üzerinde etkisi olup, ön yargıdan uzak kimselere fayda verdiğini söyler.¹³⁰

3.1.2. İrhâs

Peygamberden nübüvvet öncesi dönemde sadır olan hârikulâdeler için kullanılır. Bu tür olayların nübüvvette bir nevi hazırlık oluşturduğu kabul edilmiştir.¹³¹

İsmail Hakkı Bursevî'nin irhâsla ilgili olarak görüşleri aynı paraleldedir. Şöyle ki; Peygamberlerin sözlerinde farklılık yoktur. Yani değişik zamanlarda söyledikleri sözler arasında tutarsızlık söz konusu değildir. Çocukluklarında söyledikleri sözlerle ileri yaşlardaki sözleri aynı esas üzerinde ve aynı özelliktedir. Peygamberlerin, çocukluklarında söyledikleri sözlerle Peygamberlerin ve hikmet ehlinin sözleri gibidir.

Hz. Peygamber (sas)'in doğumunda, peygamberliğinde ve bunun dışında bazı günlerde meydana gelen hârikulâde, garip insan gücünün erişmekten aciz olduğu, akli zorlayan, risaleti temellendiren olaylara irhâs denir. Bunlar mûcize adını almazlar.¹³²

Müellif, Âl-i İmrân süresi 42. ayetin tefsirinde irhâsın sözlük ıstılah anlamlarını vererek irhâsa örnekler verir. İrhâs, rihs'den gelmektedir. Rihs duvarın ilk örülen sırasıdır. Terim olarak "rihs" yahut "irhâs" nübüvvette hazırlık kabilinden Peygamberlikten önce mûcizeye benzeyen şeylerin zuhur etmesidir. Peygamberlerimizi bulutun gölgelenmesi taşın ve çamurun konuşması, fil hadisesi ve bezerleri gibi.

¹²⁸ el- En'am, 6/28

¹²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 86.

¹³⁰ Halil İbrahim Bulut, "Mûcize", *DİA*, XXX, 351.

¹³¹ M.Sait, Özervarlı, "Hârikulâde", *DİA*, XVI, 183.

¹³² Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, III, 353.

3.1.3. Kerâmet

İsmail Hakkı Bursevî kerâmeti, bir şahıs tarafından, peygamberlik davası ile ilgisi bulunmaksızın hârikulâde olan bir şeyin ortaya konması olarak tanımlar.¹³³

Bursevî'ye göre kerâmet ve mûcizat, ihkak-ı hakkı ve iptal-i batıl için zamanın ehli tarafından kabul edilsin ya da edilmesin, onları ilzam eden hakka daveti teyit ve hakkaniyetlerini te'kid için, maksat olan ilahi nurun zuhuru ve kemal üzere mazhariyetlerine nişan olmak üzere ortaya çıkar.¹³⁴

İsmail Hakkı kerâmetin mûcize gibi hârikulâde olduğunu birbirine benzeyen ve benzemeyen yönlerini şöyle açıklar: Nübüvvet nuru ile velâyet nuru hakikatte birdir. Aralarındaki fark meydana geliş şekliyle ilgilidir, mahiyeti itibariyle birdir. Veli mûcize ile zuhur etmez, belki onun sureti olan bazı hârikalar ile zuhur eder ki lisan-ı edepte ona kerâmet derler ve hakikate remz edip “velinin kerâmet-i nebiye mûcizedir” diye söylerler. Mûcize ve kerâmet halka hizmet babındandır ki hakka daveti kabule vesile olur. Birinde mûcizenin izharı, diğesinde kerâmetin zuhuru söz konusudur.¹³⁵

Her kutbun bir nebi makamında olduğunu belirten Bursevî Hazretleri, mûcizenin tarifinde geçen şartların kerâmette bulunmadığını söyler. “Çünkü kerâmet sahibi peygamberlik iddia etmez.” diyerek velilerin, nebilerin varisleri, varis ise mevrûsun minh heyeti üzerine olduğunu, dolayısıyla variste dava ve izhar-ı kerâmet olmayacağını söyler.¹³⁶

Rûhu'l-Beyân müellifi kerâmetlerin ispatı konusunda iki açıdan delil getirir. Birinci olarak cinlerden olan ifrit, Belkıs'ın tahtını Hz. Süleyman makamından kalkmadan önce getirebileceğini iddia ettiği zaman Hz. Süleyman onu inkâr etmemiş, aksine: “Ben bundan daha çabuk istiyorum” demiştir. Bu cinlerden olan ifrit için mümkün olabildiğine göre, Allah Teâlâ'nın bazı veli kuralları için nasıl mümkün olmaz.

¹³³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, VI, 351.

¹³⁴ Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, II, 200,228,282,327.

¹³⁵ Bursevî, *a.g.e.*, II, 37.

¹³⁶ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, III, 353; Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, II, 327.

İkinci olarak kitaptan ilmi olan Hz. Süleyman'ın veziri Asaf, peygamber değildi. Buna rağmen söz konusu tahtı Kur'an'ın beyan buyurduğu gibi Hz. Süleyman gözünü açıp kapamadan getirmiştir.¹³⁷

“Velilerin kerâmeti hakır” diyen müellif, Âl-i İmrân sûresi 42. ayetin tefsirinde Cibril'in Meryem'e kerâmet olmak üzere şifâhen konuştuğu Allah (c.c.)'in cennetten gönderdiği rızıklarla onu rızıklandırdığını yüksek kerâmetlerle ikramda bulunduğunu söyler.¹³⁸

Sufiler kerâmeti Allah Teâlâ'nın veli kullarına bir ikramı ve lütfu olarak değerlendirmişlerdir. Allah'ın kendisine itaat eden ve O'na yaklaşmaya çalışan velilere bunu ihsan edeceğini söylemişlerdir. İsmail Hakkı da, “Bu kerâmete ne ile ulaştın?” diye sorulan birinin verdiği cevabı bize nakleder: “Onun hevası, istekleri uğruna kendi hevamı terk ettim. Oda benim emrime havasını verdi, havada yürüyebiliyorum.”¹³⁹

İlahi lütuf olmakla birlikte kerâmete mazhar olan bir veli kendisinden böyle bir hal zuhur ettiği için bu halin bir mekr veya istidrâc olmasından korkar. İsmail hakkı hakikat ehlinin ağzıyla bu konuya açıklık getirir. Kutup diye isimlendirilen zatlardan ve yardımcılarından hârikulâde şeyler pek az sadır olur. Aksine bu tür şeyler onların vezirlerinden ve halifelerinden sadır olur. Çünkü onlar kendilerini tam olarak Allah'ın kulluğuna vermişler ve tam bir fakr ile muttasıf olmuşlardır. Kamiller kerâmet-i kevnîyeye iltifat etmediler, kendilerini setr edip sıradan insan gibi yaşadılar.¹⁴⁰

İsmail Hakkı eserlerinde kerâmetin izharının doğru olmadığını ve kerâmetin fazla önemli olmadığını çeşitli misallerle anlatmaya çalışır. Su üzerinde yürümek, havada uçmak, uzun mesafeleri kısa zamanda almak ve bunlar gibi fiziki kerâmetler, yani hârika haller bazen rahiplerde ve felsefecilerde de meydana gelebilir. Hiç ummadıkları bir anda, onları yüzüstü bırakmak için Cenab-ı Hakk istidrâc kabilinden onlara hârika haller verir. Mü'mine yakışan, Allah'ın veli kullarının yolunda yürümeye son derece gayret göstermesidir.

¹³⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, VI, 351.

¹³⁸ Bursevî, *a.g.e.*, II, 32.

¹³⁹ Bursevî, *a.g.e.*, V, 373,374.

¹⁴⁰ Bursevî, *a.g.e.*, I, 58; Bursevî, *Kitâbü'n- Netice*, II, 244.

Bursevî tefsirinde kendi düşüncesini teyit eder mahiyette mana büyüklerinin kerâmet ile ilgili yaklaşımlarına örnek verir. Ebu Yezid Bistami'ye dediler ki: "Falan kimse su üzerinde yürüyor". Dedi ki: "Öyle ise balık ondan daha fazla beğenilmelidir. Çünkü bu hal balıkta devamlı bir sıfattır." Yine dediler ki falan kimse havada uçuyor." Dedi ki: "Öyleyse kuş ondan daha üstündür. Çünkü havada uçmak onun devamlı vasfıdır." Yine dediler ki: "Falan kimse bir gün Mekke'ye gidip dönüyor!" Dedi ki: "Öyleyse İblis'in hali ondan daha üstündür, çünkü o bir lahzada bütün yeryüzünü dolaşüyor. Hâlbuki o devamlı Allah'ın lanetindedir." Hakiki tayy; yani insanın önünden mesafelerin kalkması dünyanın senden dürülüp kalkmasıdır ki ahireti sana senden daha yakın göresin.

Ebu'l-Abbar (r.a) şöyle demiştir: "Bir kimseye yerin dürülüp kendini bir anda Mekke'de bulması, istenen bir hal değildir. Asıl istenen hal, kişinin nefsinin vasıflarının dürülüp aradan çıkmasıdır."

Netice itibariyle müellif sahabeden, tabiinden ve onlardan sonra ki seleflerimizden birçok kerâmetler zahir olduğunu söyledikten sonra, Sehl ibn Abdullah (r.a.)'tan bir rivayet aktarır. "Kerâmetlerin en büyüğü ahlakından kötü bir huyunu değiştirmendir." Yani düzeltmendir der.

Müellife göre Âl-i İmrân Sûresi 3. ayetinde Allah dostları için kerâmetin caiz olduğuna delil vardır. Bunu inkar eden, Rasullah'ın risaletini inkara yol hazırlamak için inkar eder.¹⁴¹

Resul-i Ekrem ve sahabe döneminde oldukça seyrek görülmesine rağmen daha sonraları kerâmet olaylarıyla ilgili rivayetler giderek artmış, hatta bir veliye ait olmak üzere birçok kerâmet nakledilmiştir. Sahabe ve onları izleyen iki nesilden az sayıda kerâmet rivayet edilmesi dikkate değer bir husustur. Sahabeden zuhur eden bazı kerâmetleri kaydeden İbn Haldun, o dönemden nakledilen kerâmetlerin az oluşunu Resul-i Ekrem zamanında sahabenin böyle bir hal göstermeye gücünün kalmamasına bağlar, hatta daha sonraki dönemlerde bile Medine'ye gidenlerin kerâmet hallerinin kendilerinden alındığına işaret eder. Hz. Peygamberin mucizelerinin ve diğer hallerinin baskın oluşu

¹⁴¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 29; IV,62.

kerâmetlerin zuhurunu genellikle engellemiş, vefatından sonrada bu durumunun etkisi giderek azalmakla birlikte bir süre daha devam etmiştir.¹⁴²

İsmail Hakkı'nın görüşü de bu yöndedir. O şöyle der: Mukteza-yı hal her asırda insan-ı kâmilin vücududur, gerek nebi olsun ve gerek veli olsun. Ve ümem-i ulada aktabın killeti enbiyanın kesretinden idi. Zira ol vakitlerde halkı ilzam eden mûcizat idi. Onun için dehr-i tavilde 25 kutuptan ziyade gelmedi. Bu ümmeti merhume arasında ise her asırda birer kutup mevcuttur.¹⁴³

3.1.3.1. Kerâmetin Çeşitleri

Müellif genel olarak maddi-manevi, kevnî-ilmî, zahîrî-batınî olmak üzere çeşitli kerâmetlerden bahsederken, ikinci kısma daha ziyade önem verir.

“Hârika dedikleri gaipten haber vermek, su da yürümek, uçmak gizli bir defineyi meydana çıkarmak ve benzeri şeyler, “Kevni Kerâmet”lerdir. Büyük velilerce bunlar makbul değildir. Asıl amaç olan ilmi kerâmetlerdir ki ilahi ilimdi. Oda yüce Allah'ın fiillerine, sıfatlarına ve zatına ait kerâmetlerdir.”¹⁴⁴

Müellif ilmi kerâmetin daha makbul olmasının sebeplerini anlatır.

“İnde'l-ukala kerâmeti ilmiyle kabule edadır. Zira hile götürmez, belki zuhur-u keşfi batına mevkuttur, onda taklid cari olmaz“. “Kerâmeti kevnîyye erbabı olanların ekseri tasarrufat-ı nefsanîyye yüzündendir. Onun için kerâmete itibar olunmadı, belki kerâmeti ilmiyyeye itibar olundu.”

“Ekamil-i rical tasarruf kabul etmediler. Yani harik-ı âdet olan keramat-ı kevnîyye ile mukayyed olmadılar, ta ki ulûhiyette şirket lazım gelmeye, belki kerâmeti ilmiyye ile iktifa eylediler ki asl-ı menakib budur. Evliyadan bazı kerâmet-ı kevnîyye zuhur ettiği iki vech üzerinedir. Biri kendi tasarruf ve ameli ile olan ki bunda bakiye-i nefis ve şirk eseri vardır. Diğeri kendi tasarrufundan fena bulup Hakk'ın tasarrufuyla amel olan ki enbiyanın mûcizâtı dahi bu kabildendir.”¹⁴⁵

¹⁴² Süleyman Uludağ, “Kerâmet” *DİA*, XXV, 266.

¹⁴³ Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, I, 327.

¹⁴⁴ Bursevî, *Silsilename-i Celvetiye*, s. 80.

¹⁴⁵ Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, II, 37, 235, 344.

Bursevî Hazretleri, kerâmet-i ilmiyenin tanımını ve üstünlüğünü şöyle anlatır. "İrfan nedir" diye sorulursa cevap budur ki; zat-ı hakka vusulden sonra zat, sıfat ve efaalin hakikatleriyle ilgili ilimdir ki buna kerâmeti ilmiyye derler. Kerâmeti kevnîyye onun gayridir. Öyle ise her kerâmeti kevnîyyeye mazhar olan kerâmeti ilmiyyeye mazhar değildir. Bizzat maksat olan kerâmet-i ilmiyyedir. Onun için kerâmet-i ilmiyesiz veli olmaz, kevnîyesiz olur."¹⁴⁶

Kamiller keramat-ı kevnîyyeye iltifat etmediler ve kendilerini setredip sair zuafa ile aczde beraber göründüler. Zira cihet-i kevnîyyenin muktezası budur. Onlara keramat-ı ilmiyye kâfidir. Ve kerâmet-ı ilmiyye bir ayinedir ki ondan suver-i kerâmet-i kevnîyye dahi görünür zira o bundan as'abdır. Onun için her ehli kerematâi kevnîyyede ilmi billah yoktur, olsa dahi zâittir. Zira eğer ilm-i billâh olsaydı, kerâmet-i kevnîyyeyi ihtiyar etmezdi. Belki kusur-i marifet onu ol vartaya ilka eyledi."¹⁴⁷

İsmail Hakkı'ya göre bu ümmette, Batılı Ebu Medyen-i Mağribi Hazretleri ile Doğulu Abdülkadir Geylani Hazretleri'nin kevnî kerâmeti galip olan iki kimse olduğunu; Hâtemü'l Evliya Muhyiddin Arabî Hazretleri, Sadreddin-i Konevi Hazretleri ile Şeyh Fazlı İlahi Hazretlerinin ise ilmi kerâmetlerde en üstün olanlarıdır.¹⁴⁸

3.1.3.2. Kerâmet ve Velâyet

Bursevî'ye göre Rasulullah (sav) Efendimiz'in varisleri manevî özelliklerini taşıyanlar halka meçhul ve fakat seçkin zatlara malum olur. Çünkü onun olağanüstü halleri dünyaya ait kerâmetler değildi, belki ilme ve hale aitti. Bu zatlardan diğerlerinden farkları ayla yıldızlar arasındaki fark gibidir. Bunlar Allah'a gerçek kulluk yapar ve halkı hak yoluna çağırırlar. Kısaca Rasulullah ile diğer Peygamberlerin farkı ne ise varislerinin de diğerlerinden ayrılığı böyledir. Ekmel şeyhte bütün ilahi isimler tecelli eder. Ona büyük imam derler ki yerde ve gökte olup biteni görür ve bilir.¹⁴⁹

Bursevî'ye göre nübüvvetle velilik, çıkışları bakımından başlangıçları hilal (ayın ilk geceleri) sonraları bedir (ayın on beşinci gecesi) gibidir. Nübüvvet Hz. Âdem (a.s.) ile başlar ve Hz. Muhammed (sav) Efendimizle biter. Velilik de Müslüman ümmetine Hz. Ali (r.a) ile başlar, Hz. Muhyiddin-i Arabî (k.s.) ile sona erer. Hz. Ali (r.a.)'den evvelki

¹⁴⁶ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, III, 285, 286.

¹⁴⁷ Bursevî, *Kitabü'n-Netice*, II, 244.

¹⁴⁸ Bursevî, *Silsilename-i Celvetiye*, s. 80.

¹⁴⁹ Bursevî, *Kitabu'l-Hitap*, s. 148.

üç halife de veli idiler. Fakat tarikat zincirinin son halkası ona dayandığı ve küçük yaşta (yedi yaşında) Hz. Peygamber Efendimize inanıp ona içten bağlandığı için ilk veli sayılmıştır. Tabii bu İslâm ümmetine göredir, yoksa daha evvelce gelen ümmetlerin peygamberleri hem nebi hem veli idiler.

Hz. Ali (r.a.) velâyet-i kâmilidi. Bütün hakikatler fiilen onda mevcuttu. Fakat dış görünüşü hilal mertebesi idi. Ondan sonra gelen veliler hakikat sırlarını azar azar büyüterek söyleyip gelmişler ve en son gelen büyük şeyh (M. Arabî) bedir olmuş ve vahdet sırrını ve ilahi merhametini bildirmiştir.

İsmail Hakkı, kendisininde rahmani nefesinden ve feyzinden istifade etti Muhyiddin-i Arabî' den olağanüstü hallere dair bilgiler verir. "Keşif sahibi olan büyük şeyh buyurmuşlardır. Hakikaten Sin dediği, yani adının ilk harfi "S" olan Yavuz Sultan Selim Mısır'a seferinde Sin dediği, yani adının ilk harfi "Ş" olan Şam şehrine girmiş ve şeyhin mezarını ortaya çıkarıp üzerine kubbe, yanına cami yaptırmıştır. Hâlbuki o zamana kadar cahil Arap mutaassıpları, şeyhin mezarını ve etrafını çöplük haline getirmiş ve kaybettirmişlerdi. Şeyh bir tarikata mensup değildi. Belki bütün tarikat sahipleri, gittiği yolu beğenmiş ve ondan faydalanmışlardır. Büyük şeyh, zaman zaman, velilerin ruhlarını huzuruna çağırır ve hepsini de feyzinden ve rahmani nefesinden faydalandırır. Ben fakir de huzurunda buldum, elini öptüm, feyzinden ve rahmani nefesinden faydalandım. Elhamdülillah şeyh buyurmuşlardır ki "eğer dilersem kıyamete kadar gelecek kutupların isimlerini ve sayılarını birer birer söyledim. Fakat her asrın halkına merhamet ederek söylemedim. Çünkü bilmeden önce inkâr etmek bildikten sonraki inkârdan çok daha şiddetlidir". Hakk'ın geniş rahmetine mazhar olmuştur. Şeyh kadar kâmil kulluğun manevi zevkini tadan bir veli yoktur. Kendi tasarrufuyla olmayan birçok olağanüstü olaylar göstermiştir. Bunların hepsinin de meydana gelişi Hakk'tandır. Şey'in bütün organları, sahibimiz, bizi doğru yola kullandı diye Hakk'a şükretmişlerdir. Bütün velilerin kalbi tek kalpten ibarettir. Onun için birinin kabul etmesi, hepsinin kabullenmesi, birinin reddetmesi hepsinin reddi demektir. Bu da Hakk'ın kabul etmesiyle etmemesinin aynıdır. Onun için velilerin seçkin zatlardan kalplerini kırmaktan, incitmekten çekinmek lazımdır."¹⁵⁰

¹⁵⁰ Bursevî, *Kıtabu'l-Hitap*, s. 250-253.

Bursevî, Hz. Peygamber (sav) Efendimizin bu manevî mirasından pay alan bazı velilerin gösterdikleri kerâmetlerden birine örnek verir. Bir veli misafirlerine bir çeşit yemek hazırlatıp önlerine koyuyor. Fakat bu yemek misafirlerin dileklerine göre bir anda çeşitli yemeklere dönüşüyor. Yani misafirlerden biri önündeki tabakta bulunan yemekten başkasını dilerse o anda dilediği yemeğin lezzetini almaya başlar. Meselâ, önündeki tabakta et bulunan kimse onun tavuk veya balıketi olmasını dilerse hemen dileğinin lezzetini alır. Bu makam sahibine cin ve rızık meleşî hizmet eder ve dilediği yiyecek ve içecek ve giyimi getirirler. Veyahut dilediği şeyi havada asılı görür ve ondan faydalanır ve dilerse acı su, ona tatlı olur.¹⁵¹

Müfessir, veliyi iki kısımda inceler;

1. Veli-yi âmm, yani umumi veliliktir ki salih mü'minlere denir. Bunlar sözlerinde ve işlerinde şer-i şerife muhalefetten mahfuzdur.
2. Veli-yi hass-ı örfidir ki hakiki takva ile muttakiler olup, halk dilinde veli diye yad olunanlar bunlardır. Bunlara muhallas, yani ihlasa mazhar olmuş da denir. Kur'an-ı Kerim'de zikir olunan evliyauillahtan murat da bunlardır. Vaid, azap ve ceza bu veli olan zatlara düşmanlık edenler içindir.

O'na göre velâyetin alameti Cenab-ı Hakk'ın ve kullarının hukukuna bihakkın riayet etmektir. Ve kerâmet-i ilmiyye ile tahkike ermektir. Yani velilere has bir ilimle her şeyin hakikatine vakıf olmak ve iman-ı tahkike vasıl olmaktır.¹⁵²

Velâyet, Allah'a dost olma iki kısımdır. Birincisi bütün mü'minler arasında ortak genel olan velâyettir. Nitekim Cenab-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "Allah inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."¹⁵³

İkincisi ise, özel velâyettir. Bu, Kur'an yolunda yürüyen bahtiyarlardan Allah'a kavuşmuş kimselere has olan velâyettir. Velâyet kulun Hakk'ta yok olup O'nunla beka bulmasından ibarettir. Velâyette fiziki-hissî kerâmetler şart değildir. Çünkü böyle hârika haller, Müslüman olmayanlarda da görülüyor. Fakat velâyette kalbî kerâmetler şarttır. İlâhi ilimler ve Rabbanî marifetler gibi. Fizikî kerâmetlerle kalbî kerâmetler bazen aynı

¹⁵¹ Bursevî, *Kitabu'l-Hitap*, s. 232.

¹⁵² Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, s. 425.

¹⁵³ el- Bakara, 2/257.

kişide görülebilir. Abdülkadir Geylânî ile Ebu Medyen el-Mağribî'de müşahede edildiği gibi. Hârika haller hususunda doğuda Abdülkadir Geylânî, batıda ise Ebû Medyen'in eşi görülmemiştir. Üstelik bunlar, külli ilimlere ve marifetlere sahiptirler. Bazen bu iki türlü kerâmet birbirinden ayrılırlar ve velide ikincisi görülür, birincisi görülmez. Nitekim Hakk'ta fani olan büyük velilerin çoğunda durum böyledir.¹⁵⁴

3.1.3.3. Nübüvvet İle Velâyetin Birbirine Benzeyen ve Benzemeyen Yönleri

İsmail Hakkı'ya göre nebi, davet-i zahire ehlidir ki mûcizat-ı hissiye ve akliyye ile müeyyedir. Veli ise kerâmet-i akliyye ile müeyyedir ki, kerâmet-i ilmiyye dedikleridir.¹⁵⁵

Peygamberimiz (sav), aç olarak yatar, tok olarak uyanırdı. Bizler ise aç olarak yatıp rüyamızda bazı şeyler yesek bile, uyandığımızda karnımızın doymadığını, yine aç olduğunu görürüz. Aramızdaki fark budur. Fakat peygamber varisi olan bir veli, rüyasında yiyip içtiğini görüp de uyandığında doyduğunu fark ederse bu durum rüyanın nübüvvetten bir cüz olarak veli kullara miras kalması sebebiyledir. Bilindiği üzere rüya peygamberliğin kırk altı bölümünden birini oluşturmaktadır. Bu tarzda yiyip içen, bununla doyan ve yediği yemeğin kokusu üzerinde olduğu halde sabahlayan pek çok veli vardır. Bu halin, nebevi verasetten başka bir şey olmadığını söyleyen İsmail Hakkı, Hz. Peygamber (sav)'in "Ben sizin gibi değilim" sözünü ise, "Ben sizden tamamen farklıyım" manasına değil, benim sizden farklı yönlerim var" anlamını taşıdığını söyler.

Şehitlerin berzah âleminde nimetlenmeleri peygamber varisi veli kulların rüya âleminde nimetlenmeleri gibidir. Bunu iyi anlamak gerekir.¹⁵⁶

İsmail Hakkı, "nebi ve veli gaybı mutlak olarak" bilmez, demenin hata olduğunu şöyle izah eder; zira eğer havadis-i kevnîyye olsun ve eğer ulum-i kevnîyye ve ilahiye olsun münkeşif olmaktadır. Şu kadar vardır ki, havadis-i kevnîyyeyi bilmek muktezayı nübüvvet ve velâyet değildir. Belki enbiyaya mûcize ve evliyaya kerâmet tarikiyle bazı havadis tarif olunur, gerekse maksudun bizzat olmasın.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IV, 62.

¹⁵⁵ Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, I, 284.

¹⁵⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IV, 62.

¹⁵⁷ Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, I, 176.

Ve bundan fehm olundu ki, mûcizat-ı enbiya ve kerâmet-i evliya gerçi zahirde Hakk'a daveti teyid ve hakka niyetlerini tekit içindir. Fe emma kemal üzere mazhariyetlerine dahi nişandır. Zira Kadir ve Muktedir ve onların yüzünden Fail-i mutlak Allah Teâlâ'dır. Buna şu ayet işaret eder: *ومارمیت اذ رمیت ولكن الله رمی*

Allah Teâlâ buyurdu: "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı."¹⁵⁸

Yani kendisinden fena bulunanların neticeleri Hak ile bekadır ki, asar-ı vücubiyye asar-ı kevniiye suretinde görünmektir.¹⁵⁹

Bursevî'ye göre şuhud ehli belki ahiretin hallerini görür. Bu görüş ise körün görüşüdür. Terakki ilerleyiş ise basiret gözü (kalp gözü) ile dir. Kısaca Hakk ilminde özet yoktur. Genişlik vardır. Yani olmuş ve olacak her şey, ilminde hazır ve görünürdedir. Kısa görüş bize göredir. Peygamberlere velilere göre ise genişlik vardır. Çünkü mesleğinde bilgili ve kuvvetli bir ressam tablodaki en ince şekilleri gördüğü gibi peygamber ve veliler de uyku âleminde bile bütün olayları görürler. Büyük şeyh Muhyiddin Arabî Hazretleri Akdeniz'de bir gemiye bindiği zaman ömrünün sonuna kadar olacak şeylerin hepsi kendisine göründü. İşte bu mertebeye yükselmiş zatlara ilahi hâkimler denir. Diğer âlimlerin bilgisi mahdut, sınırlı, bu zatları ise geniştir. O âlimler keşif kapısından giremezler. Bunlarsa girerler. Keşif ise ilahi bir lütuf ve ihsandır. Çalışmakla kazanılmaz, ilahi lütuf ve inayetin erişmesi lazımdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de meâlen "Allah rahmetiyle istediğine verir" buyrulmaktadır. Her varlığın Hakk'a özel bir yönelişi vardır. Ve o varlık o yönden Hak'tan faydalanmaktadır. Güneş ışığının düştüğü her yer o ışıktan faydalandığı gibi. O varlık bu manayı bilsin veya bilmesin faydalanır. Keşif ehlinin diğerlerinden üstün oluşlarının sebebi de o yönü görüp bilmeleridir ve ilahi sır dedikleri de o özel yönün tecellisindedir. Esasen herkeste ilahi sır vardır. Fakat gerçek anlayış ve doğru keşif yoktur. Tıpkı evinde hazine bulunan fakat ondan habersiz olan bir fakir gibi. Tabii bilmediği veya hasta olduğu için o hazineyi bulup çıkaramaz.¹⁶⁰

Peygamberler mûcizelerini inkârcıların inkârını savmak ve çürütmek ve davalarını kuvvetlendirmek için gösterirler. Peygamberlerin müjdeleri, meşru amellere aittir. Bir

¹⁵⁸ el- Enfal, 8/17.

¹⁵⁹ Bursevî, *Kitâbü'n- Netice*, I, 282.

¹⁶⁰ Bursevî, *a.g.e.*, I, 36.

kimseye sen şu ameli işlersen Cenab-ı Hakk seni cennete sokar ve mertebeler ihsan eder, cehennem ateşinden korur demek, peygamberlere mahsustur. Veliler de bu mertebe ve şahsiyet yoktur. Belki keşif yolu ile bir kimseye gelecekteki mutlulukları hakkında haber verir ve sonunda da dedikleri olur. Lakin sevabın mertebelerini günahın derecelerini belli ederek söylemek vazifesi yalnız şeriat sahibi peygamberlere aittir. Peygamberlerin mücizelerini inkâr, inkârcının helakine sebep olur. Veliler de ancak zaruret karşısında kerâmet gösterirler, yoksa gizlerler. Nitekim Muhyiddin Arabî Hazretlerinin, kıyamete kadar gelecek olan kutupları tayin ederdim fakat insanlara olan şefkatim dolayısıyla gizledim, demeleri bu gerçeğin ifadesidir. Çünkü halk bildikten sonra inkâr ederse helak olur.¹⁶¹

3.1.4. İstidrâc

Kur'an-ı Kerim'de istidrâc, iki yerde geçmektedir.¹⁶²

İstidrâcla mana yakınlığı olan kelimelerde Kur'an'da zikredilmiştir: Mekk, keyd, hud'a, imla ve imhal gibi.

İsmail Hakkı *Rûhu'l-Beyân*'da bu ayetleri tefsir ederken istidrâcın ne anlam ihtiva ettiğine de değinir. Araf sûresi 182. ayette: "el-İstidrâc" ya aşağıdan yukarıya derece derece nakletmek demek olan yükseltme veya yukarıdan aşağıya doğru yavaş yavaş nakletmek demek olan indirmek manasınadır. Burada ise en uygun mana, azap ve cezanın en son mertebesine ulaşması için helak olma derecelerinin en yükseğine nakletmek manasına olmasıdır.

Onları öyle olduğunu bilmedikleri yerden / taraftan helake yavaş yavaş yaklaştıracamız. Hatta onlar bunun Allah'tan kendilerine bir ikram ve O'na yaklaşmaya bir vesile olduğunu sanacaklar. Veya bizim onlara ne yapmak istediğimizi bilmeyecekler. Çünkü nimetler onlara peş peşe gelecek. Onlar da bunun Allah'ın kendilerine bir lutfu olduğunu sanıp azgınlık ve sapkınlıklarını artıracaklar. Neticede en korkunç azaba düşer olacaklar.

Müellif iki mısralık bir şiirinde konuya temas eder.

Rengime ve kokuma bakıp da kendini aldatma

¹⁶¹ Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 88.

¹⁶² el- Araf, 7/182; el- Kalem, 68/44.

Çünkü benim gülüşümde ağlamak vardır.

Hafız'dan da alıntıyla süsler yorumunu.

Feleğin sana verdiği mühlete aldanıp yanlış yola girme

Bu yaşlı feleğin aldatma huyunu terk ettiğini sana kim söyledi¹⁶³

Müellif, diğer mutasavvıf ve âlimlerin, istidrâc ve bu kelimelerin geçtiği ayetler ile ilgili görüşlerini de nakleder.

Ebussuud Efendi der ki, *سنستدرجهم* (yavaş yavaş helake yaklaştıracamız) ifadesine atfedilmiştir, ona bağlıdır. Şu kadar var ki onun gibi gelecek zaman anlamına dahil değildir. Çünkü mühlet verme ve süre tanıma, yavaş yavaş helake yaklaştırma (istidrâc) gibi kendi kendine azar, azar meydana gelip tedricen olan şeylerden değildir. Aksine o, bir defada olan bir fiildir. Tedrici olarak mühlet vermenin kendisi değil, tesirleri ve hükümleri meydana gelir.

“Şüphesiz benim tuzağım çetindir.” Yani benim yakalayıp cezalandırmam pek şiddetlidir.

Cezanın “tuzak” diye isimlendirilmesi, görüşünün ihsan, içyüzünün (batımının) ise terk etmek ve yardımsız bırakmaktan ibaret olduğundandır.

Şeyhülislam Sa'di Çelebî, azabın onlara farkında olmadıkları yerden gelmesi sebebiyle ona “tuzak” denilmiş olmasının en uygunu olacağını, çünkü tuzağın gizlice yakalamak demek olduğunu söylemiştir.

Haddâdî ise tuzağı, bir şeye hissetmediği bir yönden zarar vermek olarak tarif etmiştir.

Hikem-i Ataiyye'de şöyle denilmektedir. Devamlı kötülük işlediğin halde Allah Teâlâ'nın sürekli sana iyilikte bulunmasının bir istidrâc olmasından kork. Çünkü Allah Teâlâ “Hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helake yaklaştıracamız” buyurmaktadır.

Sehl (r.a.) bu ayetin manası hakkında şöyle demiştir. “Onlara bol nimet verir ve nimetlere şükretmelerini unuttururuz. Nimete dalıp nimeti verenden gafil oldukları sırada yakalanıp azaba çarptırılırlar.”

¹⁶³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 288.

Ebu'l-Abbas b. Ata ise bu ayetin manası hakkında şöyle demiştir: “Her hata edişlerinde Allah onlara yeni bir nimet verir ve bu hatayı istiğfar etmeyi unutturur.”

Şeyh Ebu'l-Kasım Kuşeyri (r.h.) der ki: “İstidrâc, fitne korkusu olmadan nimetin ardı ardına gelmesidir. İstidrâc, tuzak (mekr) korkusu olmaksızın şöhretin yayılmasıdır. İstidrâc, arzuladığı şeyi elde etme imkânı bulmak esas maksattan yüz çevirmektir. İstidrâc, arzu ve isteklerle oyalanıp vefakârlık göstermeksizin boş emeller peşine düşmektir.

İstidrâc, zahirinin düzgün, sırrının ise başkalarına (ağyar) bağlı olmasıdır.

Müellife göre, istidrâc şekillerinden biri de müridin nefsinin ve Rabb'inin hakkını bilmeden yersiz iddiada bulunarak veya tehlikeli yollara girecek edepsizlik etmesi, fakat kendisine mühlet verilerek cezasının geciktirilmesidir. Bu durumdaki mürid, kendisine ceza verilmeyeceğini zanneder ve “eğer benim yaptığım su-i edep olsaydı, bana gelen feyiz (imdat, medet) kesilirdi” der. Halbuki feyiz onun fark edemediği yerden kesilir. Kendisine gelen feyiz bilmediği yerden kesilmiş olsa bile, feyzin artırılmaması da bir tür kesilmedir. Çünkü artırımı olmayan kimse noksanlık içindedir.¹⁶⁴

İsmail Hakkı, “Allah’ın asilere dünyada mühlet vermesinin hikmeti nedir?” diye sorulan soruya şöyle cevap verir:

Allah’ın kendisine affetmenin ve iyilikte bulunmanın cezalandırılmaktan ve intikam almaktan daha sevimli olduğunu kullarına göstermek; Allah’ın şefkat, iyilik, kerem ve rahmetinin gazabını geçtiğini ve mühlet vermesinin O’nun cömertlik ve kerem sıfatlarından kaynaklandığını bilmeleri içindir.

Müfessir, tefsirinde şöyle bir görüş de nakleder: Allah Teâlâ, güç ve kudretine layık bir şekilde yakalayıp cezalandırmak için, zulmeden bazı kimselere mühlet verir. Bazılarına ise katından bir rahmet olarak ve ahiretteki azabını hafifletmek gayesiyle hemen azap eder.

Akıyla gereken, ilahi tuzaktan korkmak, fakirliği ve gönlü kırıklığı nimet bilmektir. Çünkü Allah Teâlâ fakirleri sever ve kalpleri kırık olanların yanındadır. Dünya, bir kararda durmaz; verdiği gibi alır, aldığı gibi verir.

¹⁶⁴ Bursevî, *a.g.e.*, III, 288.

Ahmet b. Hanbel bir arkadaşına şu tavsiyede bulunmuştur: Allah'ın adaletinin seni yakmasından kork, onun fazl ve keremini um. Seni cennete soksa dahi mekrinden emin olma. Çünkü baban Âdem'in cennette başına gelenleri biliyorsun.¹⁶⁵

Bursevî Hazretleri mekrin tanımını ise şöyle yapıyor: “Yüce Mevla'nın, muhalefetine rağmen kuluna ard arda nimet vermeye devam etmesi, edepli davranmadığı halde kulunun mevcut halini devam ettirmesi, hiçbir çaba göstermeden kerâmetler göstermesidir.”¹⁶⁶

İsmail Hakkı Kalem sûresi 44 ve 45. ayetlerin tefsirinde de istidrâcın kişiyi yavaş yavaş tedrici olarak azaba götürdüğüne dikkat çeker.

“ Yakında biz onları,“tedrici olduğunu“ bilmedikleri bir yönden derece derece azaba atarız.“Derece derece azaba atmak kişiyi tam içine düşene kadar yavaş yavaş azaba götürmek demektir. Ayetin anlamı şudur: Biz onları, kendilerine ihsan ederek, sıhhatlerini devam ettirerek, nimeti artırarak kademe kademe, yavaş yavaş azap indiririz.

Onların azaba tedrici olarak atıldıklarını bilmemeleri, onlar için bir ihsan gibidir. Çünkü onlar bu durumda kendilerinin Müslümanlara karşı tercih edildiklerini, üstün tutulduklarını zânnederler. Hâlbuki o helak olmalarının sebebidir. Hz. Peygamber bir hadiste: “Eğer Allah'ın, günah işlemekte olan bir kula nimet verdiğini görürsen bil ki o, azabı yavaş yavaş indirmektedir” buyurmuş ve üzerinde durduğumuz ayeti okumuştur.

Mü'minlerin emiri Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir. “Kime dünyasında bol bol verilir de o kendisine bir tuzak kurulduğunu bilmezse, aklından zoru vardır.”

Rivayet edildiğine göre İsrail oğullarından birisi: “Ya Rabbi! Sana kaç kez isyan ettim, ama sen beni cezalandırmıyorsun” dedi. Allah Teâlâ zamanın peygamberine, o adama şöyle demesini vahyetti. “Benden sana nice cezalar gelmiştir. Ama sen onların ceza olduğunu anlamıyorsun. Gözünün donukluğu, kalbinin katılığı benden yavaş yavaş inen azap ve cezadır, eğer sen anlarsan.

¹⁶⁵ Bursevî, *a.g.e.*, III, 289.

¹⁶⁶ Bursevî, *Ferahu'r-Râh*, I, 317.

Bilginlerden birisi şöyle demiştir: “Bir kimseye ilim verilip, onunla amelden mahrum edilmesi veya amel verilip ihlastan mahrum edilmesi, onun için ilahi bir aldatmacadır. Bir kimse kendisinde bu sıfatların olduğunu anlarsa bilsin ki aldatılmıştır.

Onlara ömrü uzatmak ve eceli geciktirmek suretiyle mühlet veriyorum. Ta ki onlar, bunun kendileri hakkında hayır murat edildiğini zannetsinler de günahları artsın. Şüphesiz benim tedbirim, onları azapla tutmam sağlamdır, kuvvetlidir, şiddetlidir, dayanılmaz ve hiçbir şeyle savuşturulamaz.

Keşşâf tefsirinde, Allah’ın ihsanı ve imkân vermesi istidrâc (derece derece azap vermek) diye adlandırdığı gibi, “keyd”, tedbir diye de adlandırdığını söyler müellif. Çünkü o, tehlikeye düşmeye sebep olma bakımından hile şeklindedir. Tedbirin “sağlam”lıkla nitelenmesi de ihsanının eserinin helake sebep olmaktadır kuvvetinden ötürüdür.¹⁶⁷

Müellif Tâhâ sûresi 69. ayetin metninde yer alan “keyd”in, bir çeşit hile demek olduğunu, çoğunlukla kötü alanda kullanılmakla birlikte iyisi ve kötüsü olduğunu, istidrâc ve mekrin de böyle olduğunu söyler.¹⁶⁸

Bir başka yerde de bir şahıs tarafından peygamberlik davası ile ilgisi olmaksızın hârikulâde olan bir şeyin gerçek imanla ilgisi olmayan kısmına istidrâc denildiğini belirtir.¹⁶⁹

Rûhu'l-Beyân müfessiri Âl-i İmrân sûresi 54. ayette de yaratıkların mekri, hilesi, hamâset ve düzenbazlıktır. Allah’ın mekri ise, kula bir istidrâcdır. Allah’ın kula mühlet vermesi, sonra hiç ummadığı bir anda yakalayivermesidir, yorumunu yapar. Şu nasihatle de devam eder. “Ey kul! Mevla’nın sana lütuf ve ihsanı devam ederken, senin O’na kötü muamelenin senin için bir istidrâc olmasından kork. Sen bir yere kadar buna aldanır, sana verilen mühletle şımarmaya devam edersin, fakat bir anda Allah seni yakalayiverir. Cenab-ı Hak bunu; “Onların bilmedikleri yerden azaba yaklaştırırız.”¹⁷⁰ Yani derece derece, devre devre mühlet veririz, diye ifade buyurmuştur.¹⁷¹

¹⁶⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, X, 124,125.

¹⁶⁸ Bursevî, *a.g.e.*, I, 402.

¹⁶⁹ Bursevî, *a.g.e.*, VI, 351.

¹⁷⁰ el- Kalem, 68/44.

¹⁷¹ Bursevî, *a.g.e.*, II, 41.

İşte iman ve hidayet dairesine girmesi için mühlet ve süre verildiği halde sırf inat, kibir, benlik ve ihtirasları sebebiyle hak yola gelmeyenlere Allah Teâlâ bazı imkânlar, nimetler, ihsanlar, makamlar verir. Onlar da birbiri ardınca kendilerine gelen bu nimetleri Allah'ın daimi ihsanı, lütfu sanırlar da bunlara bakarak Allah'ı unutarak onların kendilerinin eseri olduğunu, iyi ve hak yolda olduklarını iddia ederler. Şımararak böbürlenirler, kibir ve gurura kapılarak azgınlıkta ve haksızlıkta son derece ileri giderler. Nimetler, lütuflar arttıkça onlar da azgınlıkta ve haksızlıkta son derece artacaktır. Zira insan günahını tazeledikçe Allah'ın onun sıhhatini, makamını ve nimetini arttırması, onun şükrünü, tövbesini, istiğfarını unutturması, bu suretle onu gazap ve azabına derece derece yaklaştırması ve nihayet ansızın onu yakalamasıdır. Bu durumu Cenab-ı Hak şöyle bildiriyor:

“O küfredenler kendilerine zaman ve meydan vermemizi nefisleri için sakın hayırlı sanmasınlar. Onlara fırsat verdiğimiz ancak günahlarını arttırmaları içindir. Onlara hor ve küçültücü bir azap vardır. Allah'ın bol nimetinden verdiklerinde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilakis bu onların kötülüğüdür. Cimrilik yaptıkları şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır.”¹⁷²

“Onun için bunlar kendilerine de hatırlatıldı, öğüt verildiyse onları unutup üzerlerine her şeyin, her zevkin, her nimetin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilen o şeyler, o genişlik ve serbestlik yüzünden tam şımarıp ferahlandıkları vakit de onları ansızın tutup yakalayiverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar. İşte bu suretle, zulmedenler guruhunun ardı arkası kesilmişti.”¹⁷³

Bu açıklamalara İsmail Hakkı şu cümlelerle katılır. “Dilediğinizi yapın, siz mağfiret edildiniz.” *غفر لكم فقد عملوا ما شئتم* sırrına işaret eder ve lakin bu makâle muhataptan muhalefet sadır olduğu yoktur. Zira kemal-i marifet muhalefeti münafidir velakin Rabbü'l-âlemin, onun şanına itinaen telattuf eder.

Pes, bi-edeplik cahil halidir ve ona böyle hitap vaki olsa istidrâc ve mekre mahlûldür. Onun için dünyada memkur çoktur. Zira terk-i edep ile fi'l-cümle müfazun aleyh olduklarını kerâmet addederler, maa-hazâ zahiri kerâmet ve batını ihânettir. Pes, bir kimseye

¹⁷² Âli İmrân, 3/178, 180.

¹⁷³ el- En'am, 6/44-45.

اشرب الحمر (içki iç) veya اترك الصلوة (namazı terk et) -ki ahdi evvele muhaliftir- mekr-i ilahi babındandır -ki malumun-bih değildir. Zira nakz-ı ahd-i şer'i müstelzimdir ve buralar şeytanın müdahale ettiği mevakî'dendir.

Şol ki mahfuzdur, tarik-ı kavim ve sırat-ı müstakimden udül etmez ve fez-ı ilahi mütevatır oldukça Hakk'a rağbeti efzun olur.

Zira fez nimet-i imtinayiyedir ve Hak Teâlâ enva-ı niam ile kendini ibada tahbib eder. Pes, eğer abd-i hakiki ise her nimette bin şükr eyler ve evkatı bi tariki'l-istiğrak şükre masruf olur, yoksa nimet ile mün'ime asi olmaz. Zira kalb-i hakikattir ki nimet vesile-i şükrdür, yoksa küfran değildir. Pes hilafı olmak mekr-i ilahidir.

Allah Teâlâ buyurdu: ولكن متعتهم وابائهم حتى الذكر

“Fakat sen onlara ve babalarına çok nimet verdin, sonunda zikri unuttular.”¹⁷⁴ Yani onları kahr ile muaheze eyleyip cebr etti, belki فليمدد له الرحمن مدا “Rahman ona mühlet versin”¹⁷⁵ mucibinde enva-ı niam ile temti etti. Zira Hallak ve Razzak'tır.¹⁷⁶

Su üzerinde yürümek, havada uçmak, uzun mesafeleri kısa zamanda almak ve bunlar gibi fiziki kerâmetler yani hârika haller, bazen rahiplerde ve felsefecilerde meydana gelebilir. Hiç ummadıkları bir anda onları yüzüstü bırakmak için bazen verdiğini söyleyen İsmail Hakkı Bursevî, mü'mine yakışan Allah'ın veli kullarının yolunda yürümeye son derece gayret göstermesi, en azından onlara olan muhabbetinde kusur göstermemesidir. Çünkü kişi, kiminle haşır olunmayı severse onunla beraber olur. Nitekim hadisi şerifte bu durumun belirtildiğini söyler.

İnsanların kendilerine verilen nimetlere mukabil Yaratan'ını tanımaları, hatta inkar etmelerine karşılık belki düzelirler diye süre vermesini (istidrâcı) iyi değerlendirmeleri gereken bir husustur. İsmail Hakkı Hakk'a muarız üzere olanların hiçbirine devam ve beka yoktur. Ve olduğu surette dahi ala tariki'l-istidrâc olduğunu söyler.¹⁷⁷

¹⁷⁴ el- Furkan, 25/18.

¹⁷⁵ Meryem, 19/75.

¹⁷⁶ Bursevî, *Kitâbü'n- Netice*, II, 376,377.

¹⁷⁷ Bursevî, *a.g.e.*, II, 201.

انما نملي لهم ليزدادوا اثما “Onlara ancak günahlarını artırmaları için mühlet veriyoruz.”¹⁷⁸ Cahilin yüzünden arife imtihan vardır. İmtihan üzerine mebni olan terakki ise tedricidir. Pes, arife manada terakki verilir ki اصلها ثابت وفرعها في السماء “kökü sabit ve dalları semada”¹⁷⁹ makulesidir. Ve cahile surette terakki verilir ki istidrâca dairdir.¹⁸⁰

Rûhu'l-Beyân müfessiri Âl-i İmrân sûresi 54. ayeti Sehl b. Abdullah Tüsteri (k.s.)'nin şu şekilde açıkladığını söyler: “Allah da onlara hile yaptı” sözünün manası şudur: Onlara nimetlerin devamını sağlarız, şükürü unuttururuz. Nimete kapandıkları, nimet vereni unuttukları vakit de yakalarız, demektir.

Ebu'l-Abbas ibn Ata'nın da aynı konuda şöyle dediğini beyan eder: Onlar her hata işledikçe yeni bir nimet veririz. Bu hatadan istiğfarı unuttururuz. Müridin bir dava tutturarak sui edepte bulunması yahut kaba bir hata işlemesi kendini ve Rabbini tanımaması demektir.

Bu yorumlardan sonra İsmail Hakkı, tefsirinde mekri şöyle değerlendirir:

Böyleleri için mühlet verilir ve cezası geciktirilir. Bu gafil de onu cezadan vazgeçme zanneder. Kendi kendine der ki: “Eğer bu benim yaptığım su-i edep olsaydı manevi yardım kesilir ve Hakk'tan uzaklaşmam gerekirdi. Böyleleri için dış görünüşüne bakarak ve arkasını görmeyerek hareket ederler. Bu onun basiret nurunu kaybettiğine yahut basiret nurunun zayıflığına delalet eder. Yoksa bunlardan hiç hissetmeyecekleri şekilde yardım ve feyz kesilir. Hatta böyleleri bunca kusurları içinde mesafe alıyorum zannederler. Bunlar, kendilerinden medet kesilen kimselerden olmasalar bile ziyade bir şeye nail olamazlar. Ziyade nail olamayan noksandadır. Peygamberimiz (sav) “İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır” buyurmaktadır. Eğer bu uzlaşma olmasaydı, Allah istediğini vermez, seni ondan uzak tutardı. İşte bu mekir ve hüsrandır. Bundan Allah'a sığınırız.”¹⁸¹

Bursevî, ruhbanlar ve benzerleri istidrâc nevinden hârikulâdeliklere kadir olduklarını söyler. Himmette şer'i iman şart olmadığını nitekim şer'i imana sahip olmayan

¹⁷⁸ Âli İmrân, 3/178.

¹⁷⁹ İbrahim, 14/124.

¹⁸⁰ Bursevî, *Kitâbü'n- Netice*, II, 250.

¹⁸¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 41.

rahiplerin bazı şeylere himmetlerinin tesir ettiği görülmüştür, der. Devamla şunları kaydeder: Hatta Hint'li kâfirlerin himmetlerinin şaşılacak derecede tesirleri vardır. Mesela: Derler ki Gazneli Sultan Mahmut, Hindistan'da savaşları yürütürken orada bulunan bir şehre kaç defa saldırmış ve almak istemişse hastalanmıştır. Sebebini araştırmış ve şu cevabı almıştır. Bu şehirde bir topluluk vardır ki bir kimse için himmet sarf ettikleri zaman onun tesiriyle o kişi hastalanır. Bunun üzerine o toplumun himmet tesirlerini azaltmak gayesiyle zihinlerini şaşırtan davullar çalındı, okunup üfürüldü ve böylece Sultan'ın hastalığı önlendi ve şehir alındı.¹⁸²

Bursevî, bazı âlim ve onların eserlerinde “keyd”in tanımına ve anlaşılmanaya tefsirinde yer verir. Şöyleki;

âlimlerin birisi şöyle demiştir: Keyd; tedbir, tuzak kurulan için, fayda olan şeyi açığa çıkarmak, zarar olanı gizlemektir.

El-Müfredat adındaki eserde de “keyd” kelimesi şöyle izah edilmektedir. “Keyd, hile çeşitlerinden birisidir. Onun övüleni de vardır yerileni de. Ama daha çok, yerileni kullanılır. İstidrâc ve mekr de aynen böyledir. Bunun bir kısmı beğenilen hile olduğu için Allah Teâlâ bir ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur. “İşte biz Yusuf'a böyle bir tedbir (hile) öğrettik”.¹⁸³

Bazı âlimler, Allah'ın bu kelime ile azabı kastettiğini söylemişlerdir. Ama doğrusu bu kelime, sonu azap olan mühlet verme anlamındadır.

Ta'rifat adındaki eserdeki izahat ise şu şekildedir: “Keyd, bir başkasına gizlice zarar vermek istemektir. Bu, insanlar tarafından yapılırsa kötü bir hile, Allah tarafından yapılırsa amellerine karşılık vermek için haklı bir tedbirdir.”¹⁸⁴

3.2. Dini Yönü Olmayan Hârikulâdeler

3.2.1. Sihir

İsmail Hakkı Bursevî sihrin sözlük ve ıstılah tanımlarına tefsirinde şöyle yer verir. Sihir, lügatte acayip işler ortaya koymak için başvuru olan ince hileler manasına gelir. Bu kelimenin asıl manası, bir şeyin gizli olmasıdır. Karanlığı kişiyi gizlediği için gecenin

¹⁸² Bursevî, *Kitabu'l-Hitap*, s. 68; *Ferahu'r-Rûh*, III, 286.

¹⁸³ Yûsuf 12/76.

¹⁸⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 238.

sonuna “seher” denilmesi de buradandır. Akciğere de “seher” ismi verilmiştir. Çünkü bir şişip bir büzüldüğü için durumu gizli kaldığından böyle isimlendirilmiştir.¹⁸⁵

Sözlükte sihir, latif ve ince olan her şey demektir. Rasulullah (sav)’in “Muhakkak ki beyanda sihir gücü vardır” hadisi şerifinde geçen sihir kelimesi lügat manasındadır.

Bursevî’ye göre sihir, insanların vücutlarına ve kalplerine etki eden bir takım atılmış düğümler, okunmuş rukye, afsundan ibarettir. Buna maruz kalan kişi sonuç olarak hastalanır ve ölür. Sihir vasıtasıyla kişiyle karısı arası açılır.¹⁸⁶

Bursevî, Bakara sûresi 102. ayette Harut ve Marut adlı iki meleğin sihrini anlatırken sihir ve sihirbazlardan bahseder.

Sihirbazlar bildikleri ve yaptıkları sihirlerle Allah’ın izni olmadan kimseye zarar veremezler. Yani o sihirle Allah’ın ilmi, dilemesi ve meydana getirmesi olmadan kimseye zarar veremezler, demektir. Fakat burada Allah’ın emri söz konusu değildir. Çünkü Allah küfrü, zarar vermeyi ve kötülük yapmayı emretmez, kullarına sihrin tesirini vermesi ise sihirbazın yaptığı büyüünün tesirini meydana getirmekle olur. Allah denemek için o sihirbazın sihrinin tesirini bazen yaratır, bazen de yaratmaz. Çünkü her şey, Allah’ın dilemesi ile olur.

Sihrin kalpler üzerinde sevgi, düşmanlık ve kötü düşüncelerin serpilmesi gibi konularda tesirinin olduğu inkar edilemez. Hatta kişi ile kalbi arasına bile girer. Bu da acı vermek ve hastalığa uğratmak iledir ki, bunların hepsi duyu organlarıyla bilinen şeylerdir. Bunları inkâr etmekse inattan başka bir şey değildir. Eğer bu konuda fazla bilgi ve işin hakikatini öğrenmek diliyorsan o zaman şunları dinle: Sihir; eğitim gerektiren birtakım özel işlerle uğraşan kötü yapılı insanlardan zahir olan olağanüstü şeyler ortaya koymaktır. Eğitimle elde edildiği için de mûcize ve kerâmete benzemez.

Bursevî, âlimlerin sihrin vakıa mı yoksa gözü ve duyuları yanıltan bir olay mı olduğu konusunda ihtilaf ettiklerini söyler.

Âlimlerin çoğunluğuna göre zahiren sabit olur. Mûtezile’ye göre zahirde öyle bir şeyin sübutu, ne de vücudu mümkün değildir. Görünen şeyler, birer serap, hayal ve aslı

¹⁸⁵ Bursevî, *a.g.e.*, III, 212.

¹⁸⁶ Bursevî, *a.g.e.*, I, 405.

olmayan soyut şekillerden ibarettir. Mesela el çabukluğu veya aldatma. Mütezile bu konuda görüşünü Allah Teâlâ'nın "...değnekleri ve ipleri, sihirleri yüzünden Mûsa'ya yürüyormuş gibi geldi"¹⁸⁷ ayetine dayandırır.

İsmail Hakkı, bize göre bu konu iki kısımda ele alınmalıdır der. Birincisi caiz olup olmayışı, ikincisi ise meydana gelmeyeceği meselesidir. İlk bölümü şöyle açıklayabiliriz. Sihrin bizatihi kendisi mümkün ve Allah'ın kudreti dâhilindedir. Şüphesiz yaratan Allah'tır. Sihirbaz ise ancak bir fail ve kâsıptir.

İkinci kısma gelince: "Onlar o iki melekten erkekle hanımının arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa onlar Allah'ın izni olmadan onunla hiçbir kimseye zarar veremezler" ayet-i kerimesi sihrin serap veya hayal olmadığı; bilakis gerçek olduğuna etki edenin ve yaratanın sadece Allah olduğuna delildir.¹⁸⁸

Müfessir İsmail Hakkı Tâhâ sûresi 69. ayetin tefsirin yaparken de sihir yapmanın mümkün olup olmadığı konusunda imamların ve mezheplerin görüşünü kaydettikten sonra kendi yaklaşımına delil getirir. Şöyle ki: İmamlara göre sihir bir gerçektir.

Mütezile mezhebi ise der ki: "Sihir gerçek değildir. İnsan vücuduna herhangi bir etkisi olamaz. Tersine o, aslı, hakikati olmayan bir şeyi varmış gibi göstermekten ibarettir. Bu tıpkı el hafifliği ya da el çabukluğu sebebiyle birtakım şeyleri yapan göz boyacıların yaptıkları işe benzer.

İsmail Hakkı'nın mütezileye karşılık kendisinin iki yaklaşımı vardır. Bunlardan birincisi sihrin mümkün olduğunu, ikincisi bizzat yapılmış olduğunu gösterir. Mümkün olduğunu gösteren delile göre sihir bizzat mümkündür ve Yüce Allah'ın kudreti dahilindedir. Çünkü Allah yaratıcıdır. Sihirbaz ise sadece bir fail ve bu olayı gerçekleştiren aktördür. Öte yandan bu konuda fıkıh âlimlerinin icmaı vardır. Fıkıh bilginleri sihrin mümkün olup olmadığına değil, hükmünde ihtilaf ederler. İkinci yaklaşımına gelince buradaki delili şu ayet-i kerimedir: "Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lakin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Haruz ile Marut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı.... Onlar o iki melekten karı ile koca arasını açacak şeyleri

¹⁸⁷ Tâhâ, 20/66.

¹⁸⁸ Bursevî, *a.g.e.*, I, 193,194.

öğreniyorlardır. Oysa büyücüler Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler¹⁸⁹
Bu ayet-i kerime işaret ediyor ki sihir sırf bir gösterme ve göz boyama değil, tam tersine
sabit ve gerçektir ve yine işaret ediyor ki gerçek müessir ve yaratıcı bir olan Yüce
Allah'tır.¹⁹⁰

Bursevî'ye göre çeşitli teknik aletler veya el çabukluğu vasıtasıyla birtakım ilaç veya
madenlerin özellikleriyle acayip şeyler ortaya çıkarmaya; yani göz boyacılığına sihir
denilmesi ise ya mecazdır veya sihirdeki inceliğin bunda da olmasındandır. Çünkü göz
boyacılık sebebi gizli, kaynağı latif olan şeydir. Bundan dolayıdır ki göz boyacılığına
“helal olan sihir” denir.

Bursevî'ye göre sihre en çok itibar edenler kadınlardır. Özellikle de hayız
hallerindeyken buna çok itibar ederler. Kötü ruhların etkisi genellikle edilgen
tabiatlılarda görülür. Eğer insan nefsi kadınlar ve çocuklar gibi, bir riyazata sahip
değilse veya ahlakı bozuksa kendi zararına olan şeyi bile ister. Ondandır lezzet alır, hatta
ona aklını, dinini, ahlakını, bedenini ve malını kaybedecek derecede âşık olur.¹⁹¹

Bursevî, sihirle uğraşan kimselerin durumu hakkında bize bilgi verir. Sihirle uğraşan
kimse yakalanmadan önce tevbe edecek olursa kabul olunur. Buna karşılık yakalanır da
ondan sonra tevbe ederse tevbesi kabul olunmaz, cezası verilir. Ebu Hanife'ye göre
büyü ile uğraşan kimse büyücülük yaptığı bilinir ve tevbe etmediği sabit olursa ceza
olarak katl olunur. “Sihri bırakıyorum ve tevbe ediyorum” şeklindeki sözü kabul
olunmaz. Herhangi bir kimse büyücü olduğunu inkâr ederse kanı dokunulmazlığını
kaybeder. Sihirbaz ister erkek olsun, ister kadın yeryüzünde fesadı yaymak ve helak
etmek amacıyla dolaşıyorsa katl olunur. Buna karşılık inkârcı olarak dolaşıyorsa erkek
sihirbaz katl olunurken kadınlar öldürülmez, fakat dövülür ve hapse konulur. Çünkü
böylesi büyük bir cürüm işlemiş demektir. Öldürülmemesinin nedeni Rasulullah
(sav)'in kadınların mutlak olarak öldürülmelerini yasaklayan hadisidir. Sözlükte sihir;
latif ve ince olan her şey demektir. Rasulullah (sav)'in “Muhakkak ki beyanda sihir
gücü vardır” hadis-i şerifinde geçen sihir kelimesi lügat manasıdır.¹⁹²

¹⁸⁹ el- Bakara, 2/102.

¹⁹⁰ Bursevî, *a.g.e.*, I, 405.

¹⁹¹ Bursevî, *a.g.e.*, I, 193,194.

¹⁹² Bursevî, *a.g.e.*, I, 405.

İsmail Hakkı *el-Eşbah*'ta sihir yapan kişi ile ilgili bilgileri aktarır. Tevbe eden her kâfirin dünya ve ahirette tevbesi kabul olunur, ama peygambere veya ilk iki halifeye küfreden kadın olsun erkek olsun sihir yapan veya tevbe etmeden zındıklık yapanlar bundan hariçtir. Zındık o kimsedir ki peygamberi kabul edip şeriatına uygun görünmekle beraber, zamanın ezeli olduğunu kabul eder ve hadiselerin oluşunu zamana bağlar.

“Onlar kendilerine yarar vereni değil, zarar vereni öğreniyorlardır.” “Zarar verecek şeyi öğreniyorlardı; çünkü onlar öğrenmekle uygulamayı hedefliyorlardı veya iklim çoğu zaman amel etmeyi gerektirir. “Yarar vermeyen” denilmesi o işlerin fayda ve zararlar karışık işlerden olmadığını, bilakis sırf şer ve zarar olduğunu bildirmek içindir. Çünkü onlar bununla mesela sihirbazlardan peygamberlik iddiasında bulunan yalancılara aldatmasından kurtulmayı amaç edinmedikleri gibi insanları böyle bir durumdan kurtarma düşüncesi de taşımamaktadırlar ki, bu suretle yaptıkları işin içinden faydalı bir tarafta bulunmuş olsun.

Bu ayette, gailelerinden emin olunmayan, insanı sapıklığa götürmesi muhtemel birtakım felsefi ilimlerden kaçınmanın hayırlı olduğuna işaret vardır. Her ne kadar böyleleri “biz sihir yapmak için değil, korunmak için öğreniyoruz; şerri bilinmeyen insanlar ona kolayca düşer” diyorsa da bu böyledir.

et-Tecnis adlı eserde şöyle geçtiğini belirtir müellif: İlm-i nücumun öğrenilmesi, kible tayini ve güneşin doğup batması gibi hususlar haricinde haramdır. el-Mesabih'te geçen bir hadiste “Kim ilm-i nücum'dan bir şey öğrense sihirden bir bölüm öğrenmiş gibi olur” buyrulmuştur. Kişinin bu tür ilimleri öğrenmemesi daha hayırlıdır. Aynı şekilde bu tür ilimleri kapsayan sapık felsefi kitapları elde bulundurmamak gerekir. Hatta Nisâbü'l-İhtisâb'ta belirtildiği gibi onlarla ilgili münazara bile caiz değildir.

And olsun ki o Yahudiler onu satın alan kimsenin yani sihri tercih edip Allah'ın ayetleri yerine şeytanların okuduklarını koyanların ahirette nasiplerinin olmayacağını Tevrat'tan öğrenmişlerdi.

Karşılığında nefislerini sattıkları şeyin ne kötü olduğunu keşke bilselerdi. الشراء “Şira” kelimesi hem satmak, hem satın almak manasındadır. Burada satmak manasındadır.

البس deki “Lam” mahzup bir yeminin cevabıdır. Esas yerilen şey gizlidir. O da sihir ve küfürdür. “İmamları” yerine “nefisleri” dendi. Çünkü nefis, ilim, amel ve iman için yaratılmıştır. Şartın cevabı mahzuptur. “Yani bilselerdi sihir öğrenme ve onu uygulama yönünde yapmış oldukları şeyi yapmazlardı” demektir. Önce onlar için “biliyorlardı, öğrenmişlerdi” sözüyle “bilme” tabiri واقدعلموا ile sabit kılındı, sonra bu nefyedildi. Çünkü bildikleriyle amel etmediklerinden sanki onu bilmemiş gibi oldular. Aslında bu ilmin nefyedilmesi değil, ilimle faydalanmanın nefyedilmesidir.¹⁹³

Her peygamberin mûcizesi kavmine galip olan konuda olmuştur. Mesela Mûsa (a.s.) kavmine sihir galip olduğu için, sihri iptal üzere gönderilmiştir. Hz. İsa da cüzam ve abrahiları iyileştirmekle gönderildi, zira o zamanlar tıp ilmi pey yaygındı. Hz. Muhammed (sav) de Kur’an ile geldi ki övünmek, fesahati ile bir mûcize idi. Zira Kureyş’e fesahat ve belagat ile övünmek galip gelmiştir.

Sahirlerden hiç kimse mûcizeye karşı koyamaz, yani muarazada bulunamaz. Zira mûcize, Allah’ın yardımı ve ilahi güçle vaki olmaktadır. Mûsa (a.s.)’ın asası, Firavun sahirlerinin ip ve asalarının hayallerini yuttuğu; Hz. Muhammed (sav)’e yapılan sihrin, nazil olan Felak sûresinin ayetlerini okumakla çözüldüğü gibi.¹⁹⁴

Bursevî Maide sûresi 3. ayetin tefsirinde bu ayetin ortaya koyduğu hükümlerden bir bilgiyi Tefsiru’l-Haddâdî’den alarak şöyle der: Müneccimlerin; “şu yıldızdan dolayı yola çıkma, şu yıldızdan dolayı çık” gibi sözleri fısktır. Çünkü bu gayb ilmüne muttali olduğunu savunmaktır. Oysa mutlak olarak gaybı Allah’tan başka kimse bilemez.

Bursevî müneccimlerin kehanetle hayrı ve şerri bilmek istemeleri gibi meşru olmayan yollarla gaybı öğrenmeye çalışmalarını men edildiğini, bununla birlikte ileride vuku bulması muhtemel hadiseleri tefe’ül ederek, istihare namazı ve duası ile tefekkür ve riyazat yoluyla öğrenmeye çalışmalarının meşru sayıldığını söyler. Bu konuyu şöyle izah eder: Kişinin hayırdan kendisine düşen kısmetin ne olduğunu meşru yollarla öğrenmek istemesi, mutlak olarak men edilmemiştir. Yasaklanan gayrı meşru yollarla ve fal okları ile kısmetini aramaya çalışmaktır. Nitekim bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

¹⁹³ Bursevî, a.g.e., I, 194,195.

¹⁹⁴ Bursevî, a.g.e., II, 38, 402, 405.

“Kuş uçurarak, çakıl taşlarını karıştırarak, fal baktırarak bunlara anlamlar vermek ve uğursuz saymak, Allah’a şirk koşmaktır.”¹⁹⁵

Başka bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

“Kim kehanetle gayptan haber verir, fal okları ile kısmet açar, (uçmasından çeşitli anlamlar çıkarmak üzere) kuş uçurur ve bunlara inanarak seferinden (ve yapacağı işten) vaz geçerse artık o, kıyamet gününde cennetin yüksek derecelerini umut etmesin.”¹⁹⁶

¹⁹⁵ Ebu Davud, “Tıb”, 23; Ahmed b. Hanbel Müsned, III, 477.

¹⁹⁶ Münâvî, *Fezû'l Kâdir Şerh'ul Camiu's Sağır*, V, 303.

SONUÇ

İsmail Hakkı Bursevî, XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin zayıflayıp gücünü kaybettiği, hatta bir çözüme sürecine girdiği bir dönemde yaşamıştır. Bursevî, medresede eğitim almamış olsa da tekkenin ahlakı, terbiyesi ve disipliniyle yetişmiştir. Bu eğitim süreci, onun çalışmalarına büyük oranda yansımıştır. Bu nedenle yazar, kaleme almış olduğu önemli tefsiri *Rûhu'l-Beyân*'da daha çok tasavvuf bilgisini ve birikimini öne çıkarmıştır. Bununla birlikte söz konusu tefsirde yer alan aklın işlevliliğine delalet eden ayetlerde, kelâm metodunu kullanmıştır. Bu haliyle çalışma, tasavvuf-kelâm ilişkisi açısından İslam düşüncesi edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Bursevî'nin hârikulâde olaylarla ilgili görüşleri daha çok söz konusu tefsirinde yer almaktadır. Yazar burada mûcize gibi kelâm; kerâmet gibi tasavvufi terimleri birlikte ele almıştır.

Bu çalışmada ele almış olduğumuz hârikulâde olaylar, düşünce tarihinde olduğu gibi günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Bu nedenle müellifin tasavvuf-kelâm ilişkisi şeklindeki konuya yaklaşımı, sorunun çözümünde farklı bir boyut sergilemekte ve yeni bir açılım getirmektedir. Zira mûcize, kerâmet, büyü ve sihir gibi kavramlar hem tasavvuf hem de kelâm literatüründe yer almıştır.

Nitekim yazarın vurguladığı önemli bir husus, keşif, kerâmet, ilahî sır gibi hârikulâdeliklere maneviyat yolcularının talip olmamasının gerekliliğidir. O, *Rûhu'l-Beyân* ve diğer eserlerinde değindiği üzere bütün bu hârikulâdelikleri, imtihan vesilesi saymıştır. Bursevî'ye göre onlara sahip olmak düşüncesinden kaçınmak gerektir. Şayet birilerinde öyle bir hal meydana gelmişse, onu ilahî sır gibi saklaması zorunludur. O'na göre hârikulâde haller yerine, dinin ruhuna uygun yaşama, güzel ahlaklı olma, marifet, muhabbet, ihlas ve ihsan şuuruyla dolma gibi mazhariyetlerin peşine düşmek önemlidir.

İsmail Hakkı Bursevî, hârikulâde hallerle ilgili görüşlerinde klasik ehl-i sünnet çizgisini korumaya çalışmış, mutasavvıf olmasına rağmen, akâid ve inançla ilgili konularda, kelâm ilminin verileriyle hareket etmiştir.

KAYNAKÇA

- ALİYYÛL KÂRÎ, (1979), *İmam Âzam Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (trc. Yunus Vehbi Yavuz), 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ÂSİM Efendi, (1887), *Kâmus Tercemesi*, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet,(1995), "Fal", *DİA*, İstanbul.
- AYNÎ, M. Ali, (1944), *Türk Azizleri I*, Marifet Basım Evi, İstanbul.
- BAĞDÂDÎ, Ebu Mansûr Abdulkahir, (1991), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (trc. Ethem Ruhi Fıglalı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, (1972), *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul.
- BULUT, Halil İbrahim, (2002), *Kur'an Işığında Mûcize Ve Peygamber*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- BULUT, Halil İbrahim, (2005), "Mûcize", *DİA*, İstanbul.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı,(1997), *Kitâbü'n- Netîce II*, (haz. Ali Namlı - İmdat Yavaş), İnsan Yayınları, İstanbul.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (1999), *Kırk Hadis Şerhi*,(haz.Mustafa Utku), Uludağ Yayınları, Bursa.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (1975), *Kitabu'l-Hitap*, Hisar Yayınevi, İstanbul.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (ts.), *Silsilename-i Celvetiye*, (trc. Rahmi Serin), Pamuk Yayınları, İstanbul.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (2002), *Ferahu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*, (haz.Mustafa Utku), Uludağ Yayınları, İstanbul.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (1308),*Kenz-i Mahfi*, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (1330), *Tefsiru Rûhu'l-Beyân*, İstanbul.
- DİLAVER, Selvi, (1410/1990), *İslâm'da Velâyet ve Kerâmet*, Umran Yayınları, İstanbul.

- EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, (1967), *Tehzîbu'l -Lüga*, (nşr. Abdüsselâm Serhan), Kahire.
- GÖLCÜK, Şerafettin, (1980), *Ehl-i Sünnet Akâidi*, İstanbul.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, (1995), *Hak Dini Kur'an Dili CD ve Tefsiri*, İstanbul.
- İBN FÂRİS Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, (1970), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun), 2. Baskı, Kahire.
- İSFEHÂNÎ, Ebu'l Kâsım el- Hüseyin b. Muhammed er- Ragıb, (1986), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul.
- KARADENİZ, Osman, (1999), *İlim Ve Din Açısından Mûcize*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, (1997), *İslâm Akâidi*, 4. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul.
- MÂTÛRÎDÎ Ebu Mansûr, (2002), *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, (trc.Bekir Topaloğlu), I. Baskı, İsam Yayınları, Ankara.
- MUSLU, Ramazan, *İsmail Hakkı Bursevî ve Temamü'l-Feyz I*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- MÛNÂVÎ, Abdurrauf, (1972), *Feyzü'l Kâdir Şerh'ul Camiu's Sağîr*, Darü'l Marife Yayınevi, Beyrut.
- NAMLI, Ali, (2001), *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- NAMLI, Ali, (2001), "İsmail hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul.
- NAMLI, Ali, (1994), *İsmail Hakkı Bursevî ve Temamü'l-Feyz II*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZBEK, Durmuş, (2002), *Sa'duddîn Teftâzânî Ve Nübüvvet Görüşü*, Sebat Ofset, Konya.
- ÖZERVARLI, M. Sait, (1997), "Hârikulâde", *DİA*, İstanbul.

- PEZDEVÎ, Ebu'l Yusr Muhammed, (1994), *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (trc. Şerafettin Gölcük), 3. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- RÂZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, (2002), *Kelâm'a Giriş El- Muhassal*, (trc. Hüseyin Atay), I. Baskı, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TANYU, Hikmet, (1992), "Büyü" *DİA*, İstanbul.
- TEHÂNEVÎ, M. Ali b. Ali, (1984), *Keşşafu Istilahati'l-Fünûn*, Ofset baskı, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman , (2002), "Kerâmet", *DİA*, Ankara.
- ULUDAĞ, Süleyman, (1978), *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, 1.Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman - Şerafettin Gölcük, (2001), *Kelâm Tarihi Ekolleri ve Problemleri*, 5. baskı, Tekin Dağıtım, Konya.
- VASSAF, Hüseyin, (2000), *Kemal-name-i İsmail Hakkı*, Arasta Yayınları, Bursa.
- YEPREM, Saim, (2000), *Mâtûrîdî'nin Akîde Risâlesi Ve Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul.
- YURTSEVER, Murat,(2000), *İsmail Hakkı Divanı*, Arasta Yayınları, Bursa.

ÖZGEÇMİŞ

28 Mayıs 1979' da Kahramanmaraş Elbistan ilçesinde doğdu. 1990' da Diyarbakır Şair Sırrı Hanım İlkokulu'ndan, 1996' da Manisa İmam Hatip Lisesi'nden, 2003' de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu.

1997'de İmam Hatip olarak göreve başladı. Evli ve bir çocuk babası olup, halen Bursa Osmangazi Müftülüğü Bağlarbaşı Kuba Camii'nde görevini sürdürmektedir.